

HÜSEYNBALA MİRƏLƏMOV

PƏNAH XAN CAVANŞİR

(İki hissəli tarixi dram)

Sevimli xalq yazığımız, qələm dostum Elçinə ithaf edirəm.

İştirakçılar:

Pənah xan Cavanşir

İbrahim ağa

Lütvəli bəy

Vəzir Molla Dəlili

Heydərqulu xan

Zərtac xanım

Xanım

Fərraş

Kərim xan Zənd

Cəfər xan

Rza xan

Süsənbər

Nəqsəçibaşı

Erməni məlikləri:

Allahqulu

Yeqan

Hüsü

Fətəli xan Əfşar

Rüstəm bəy

Nadir şah Əfşar

Mirzə Mehdi xan

Məhəmməd xan

Şahnəzər

Usub

Əyanlar, saray adamları,

sərbazlar, rəqqasələr,

mütrüblər

BİRİNCİ HİSSƏ

İsfahan şəhəri. Nadir şahın sarayı. XVIII əsr üslubunda zəngin interyeri olan geniş zal. Pərdə açılında şux musiqi sədaları altında üç mütrüb rəqs edir. Nadir şah zəngin ziyafət libasında səltənət taxtında əyləşib. Ovqatı yaxşıdır. Mirzə Mehdi xan şahın sağ tərəfində, ondan sonra bir neçə əyan... Şahın sol tərəfində isə Məhəmməd xan, Cəfər xan, Rza xan və digər əyanlar, saray məmurları alçaq kətillərdə əyləşiblər. Nadir şahın arxasında iki cantaraq sərbaz dayanıb, əlləri daima qılınclarının qəbzəsində hazır vəziyyətdədir. Bir neçə kiçik masanın üstündə meyvə dolu qablar, şərbət piyalələri və dolçalar var. Hamı musiqiyə və mütrüblərin rəqsinə dalıb, amma daha böyük diqqət Nadir şahdadır. Əyanlar şahın ovqatına kökləniblər.

N a d i r ş a h. *(İki-üç dəfə əl çalır)* Xub! Xeyli xub! (Musiqi kəsilir, mütrüblər donub qalır) Yaxşıya gərəkdir yaxşı deyəsən, amma Rza xan, niyə mütrüblər? Məgər bizim Hindistandan, Əfqanıstandan ərməğan gətirdiyimiz şux gözəllər, füsunkar kənzilər, Qarabağdan xəmsə məliklərinin peşkəş kimi göndərdikləri erməni qızları azlıq mı edir? Yoxsa Sədi Şirazidən əzbərdən bildiyin «Gülüstan» vaqələri çaşdırıb səni? *(Əli ilə yüngül bir işarə edir. Mütrüblər dəf olub gedirlər)* İstəyirsiniz Mirzə Mehdi xan, öz «Tarixi-Nadiri»ndə yazıb aləmə car çəksin ki, İran xanlıqlarını, sultanlıqlarını kəsərli qılıncı ilə bir yerə cəm edən, iki min ildən çox tarixi olan İran dövlətini Allahın mərhəməti və yardımını ilə payıman olmaqdan qurtaran Nadir şah Əfşar mütrüblərin yambız oynatmasından feyziyab olurmuş?..
(Gülür)

Əyanlar hamısı canfəşanlıqla gülüşürlər.

Gördün, Mirzə Mehdi xan? Mənim cah-cəlalımın ziyasında böyürlərini qızdıran əyan-əşrəfim qəh-qəh çəkib gülürsə, bəs onda üzümüzü görməyib adımızı eşidəcək sonrakı nəsil nə deyəcək, qol qaldırıb oynayacaqmı?

M i r z ə M e h d i. Qibleyi-aləm, tarixə həşəmətli Nadir şah Əfşarın şücaət dolu əməlləri düşəcək. Ona ərməğan olunmuş Hindistan, Əfqanıstan gözəllərinin izi-tozu da qalmayacaq.

N a d i r ş a h. (*Eyhamla*) Əcəba, Cəfər xan bu əsnada nə deyərdi? Doğrudanmı Əfşar qəbiləsinin Qırıxlı tayfasından kasıb bir evdən çıxmış Nadir İran taxtını Səfəvi nəslinin əlindən güclə alaraq mənimsəyib, adını da qoyub Nadir şah Əfşar?

C ə f ə r x a n. (*Qorxur*) Qibleyi-aləm, bu nə sayıq?.. (*Əli ilə ağzını tutur*)

N a d i r ş a h. Bəlkə Məhəmməd xan desin? Belə söhbətləri şaha çatdırmaq elə onun birbaşa vəzifəsidir.

M ə h ə m m ə d x a n. Qibleyi-aləm, bizim sənə olan sədaqətimizi gözü götürməyənlər var bu sarayda.

N a d i r ş a h. Pərvərdigara, mən bu məmləkətin yolunda nə zümlər çəkdim, nə məhrumiyyətlərə dözdüm? İran taxtının qüdrətinə pəl vurmaq istəyənlərin belini qırdım, səltənət xəzinəsinə uzanan haram əlləri kəsdim, yıxılmış İrani ayaq üstə qoydum, hər dəfə də üzüdönüklərlə, xainlərlə üz-üzə qaldım. Hindistan boyda ölkəni fəth elədim, nə böyük sərvətlə, nə saysız qənimətlə qayıdıb gəldim vətənə. Və nə gördüm, Mirzə Mehdi? Qılıncımı öpüb altından keçən xanlıqlar üzümə dururlar. Deməli, mən təzədən qılıncımı işə salmalıyam? Öz vətənimdə, İranda? İndi mən kimə inanım, kimə arxa çevirim ki, zərbə almayım?

R z a x a n. Qibleyi-aləm, ağac nə qədər gövdəli, köklü-köməcli olsa da, yenə də kol-kosa ehtiyacı var. Biz sənin, qibleyi-aləm, vəfalı, sədaqətli, hər əmrinə «bəçəşm» deyən nökerinik.

N a d i r ş a h. (*Hirslə qalxır, hamı da onunla birgə dik qalxır*) Nökərlər... Nökərlər... Elə hər bəla qudurmuş nökərdən, qarnı it qursağı kimi yağ götürməyən rəiyyətdən gəlmirmi? Mən fərmayış edirəm ki, Rza xan, Axund Molla Ələkbərə de ki, yığışdırsın bu sünni-şiə söhbətini, başına ağıl qoy onun, müsəlmanlar arasında ədavət toxumu səpməsin! Rza xan qayıdıb gəlir ki, bu iki məzhəbin barışması müşküldən müşkül məsələdir.

R z a x a n. Qibleyi-aləm, mən binəva axundun dediklərini çatdırdım qulluğuna.

N a d i r ş a h. (*Əsəbi*) Sən, Rza xan, mənim sayəmdə gör haralara gəlib çıxmısan, şah ziyafətində şah yeyəndən yeyir, şah içən şərbətdən içirsən.

C ə f ə r x a n. (*Kənara*) Allah kəssin belə ziyafəti!

N a d i r ş a h. Mütrüblərin rəqsinə, yambız burcutmasına tamaşa eləyib qışın oğlan çağında qarpız yeyirsən.

C ə f ə r x a n. (*Kənara*) Biz qarpız yox, danlaq yeyirik, hər cür ədviyyatı ilə.

N a d i r ş a h. Sonra da gəlib mənə axmaq mollanın hədyan sözlərini çatdırırsan. (*Qeyzlə*) O pədəri-soxtə bilmir Nadir şahın qəzəbini?

R z a x a n. Qibleyi-aləm, millət onu çox istəyir, qorxurlar cəddindən.

N a d i r ş a h. Bilmirəm onun cəddinin qüdrətini, mənə qılıncımın kəsəri daha vacibdir. Nədi, boynunuzun kökü qaşınır, yoxsa

Mirqəzəb cəlladın qan iyi verən kötüyünə yerikləyirsiniz? Mən İran taxtı-tacının mənafeyini üstün tutub oğlum Rzaquluya zülm elədim. Peşmançılıq hərdən ürəyimə yol tapsa da, bir Allah şahiddir ki, mən bu işi ölkənin mənafeyi naminə elədim, baxmayaraq ki, o fəlakətli gündən sonra içim qan ağlayır. Mən buna necə dözüərəm, Mirzə?

M i r z ə M e h d i. Şahım, xudavəndi-ələm bizə ağırları unutmaq vərđişi də verib. Elə olmasaydı, yer üzündə insan naləsindən qulaq tutulardı.

N a d i r ş a h. Binəva Rzaquluya insafsız divan elədim, Mirzə.

C ə f ə r x a n. Qibleyi-ələm, şah nə edirsə, haqqınadır... *(Tez əli ilə ağızını tutur)*

N a d i r ş a h. *(İnamla)* Əlbət ki, şah nə edirsə, haqqınadır, təsəllim bir bundadır. Mən neyləyirəmsə, İran üçün, onun qüdrəti və səltənəti üçün eləyirəm, amma şah süfrəsindən qarın doyuranlar xəyanət etdilər mənə, oğlumu - vəliəhdimi də çəkdiilər xəyanət yoluna. Nəticəsi, siz... *(hamı diksinir)* şərəfizi, namusuzu özünüzə arvad elədiniz, arvadla da neynəyərlər hamınıza yaxşı məlumdur. Düzmü deyirəm, Cəfər xan?

C ə f ə r x a n. Əlbət, bilirik, qibleyi-ələm, bunu bilmək üçün kifayət qədər yaşamışıq bu fani dünyada.

N a d i r ş a h. Şübhəm yoxdur ki, bilirsiniz, çünki orda baş işlətməyə bilmərrə ehtiyac yoxdu.

C ə f ə r x a n. Nə söz, qibleyi-ələm, orada baş işləməz, mən bilən.

N a d i r ş a h. (*İstehza və kinayə ilə baxır Cəfər xana*) Neçə şah yola salmışız?.. (*Əyanların hamısının qarşısından keçir və bir-bir zəndlə onlara baxır*) Mirzə Mehdi xan, niyə mənim çörəyimin duzu yoxdu? O Pənahəli bəy qədər də olmadılar etibarda, sədaqətdə. Ona heç kiçik bir ənam da verməmişəm, rütbəsini artırmamışam, amma ki, gör nə tövr döyüşür? Doğma qardaşı Fəzləli bəyi qətlə yetirdim, cavan ömrünü Allahın izni ilə kəsdim cəllad baltasıyla, bir dəfə qanrılıb soruşmadı ki, Nadir şah, mənim qardaşımın günahı nəydi? Əksinə, daha bərk qılınc çaldı, daha böyük şücaətlə vuruşdu, Hindistanı mən Pənahəli bəyin gücünə viran qoydum, hələ qan çanağı olan Əfqanıstanda nə qəhrəmanlıqlar göstərdi? Əslində, bu məclisin baş tərəfində, mənim yanımdadır onun yeri. (*Xanlar bir-birinə baxışirlar*) Mən istərdim Pənahəli bəy Cavanşir saray məclislərində yer alsın, Rza xan.

R z a x a n. Qibleyi-aləm... (*Susur*)

M ə h ə m m ə d x a n. Şah sağ olsun, axı Pənahəli bəy mənəsinə görə... (*Sözünü bitirmir*)

C ə f ə r x a n. Qızıl, qızıl, qızıl... (*Əli ilə ağzını tutur*)

M i r z ə M e h d i. Şahım, qanuna görə, saray ziyafətlərinə dəvət alanlar vəzifəyə görə müəyyən edilir.

N a d i r ş a h. Mirzə, qanunları yaradan mənəmsə, deməli, onları pozmağa ixtiyarım da var.

M i r z ə M e h d i. Şahım, mən müvafiq fərman hazırlatdıraram, amma ki, qibleyi-aləm...

N a d i r ş a h. *(Qeyzlə)* Nə amma, Mirzə, yoxsa narazısan?

M i r z ə M e h d i. Şahım, mən həddimi bilən adamam.

N a d i r ş a h. Xub! *(Qalan əyanlara müraciətlə)* Siz nə deyirsiniz, ağalar? Bəlkə mən Pənahəli bəyə etibar eləməkdə sadələvhlük göstərirəm?

C ə f ə r x a n. Qibleyi-aləm, şah neyniyir, haqqınadır.

N a d i r ş a h. *(Razılıqla)* Xub, xeyli xub. *(Gülümsəyir)*

R z a x a n. Qibleyi-aləm...

N a d i r ş a h. Sən sus, Rza xan, mən bu məsələdə Məhəmməd xanın da rəyini bilmək istərdim. Onun xəfiyyələri yerin altını da bilirlər, üstünü də.

M ə h ə m m ə d x a n. Şah sağ olsun, Pənahəli bəy köçəri quşdur, hələ ki, lələklərini uzadır, fürsət gözləyir, qaçmaq üçün məqam axtarır.

N a d i r ş a h. *(Qəzəblə)* Necə köçəridir, gedərgidir, Məhəmməd xan? Pənahəli bəy özbaşınadır ki, İsfahanı tərk eləyib getsin? Hara gedəcək o? Bu ölkənin harasına mənim əlim çatmır ki?

R z a x a n. Qibleyi-aləm...

N a d i r ş a h. Sən sus, Rza xan, sənin danışmaq vaxtın gecə yarısından sonra başlayır, şahın əleyhinə, özü də xəlvət yerlərdə. Davam elə, Məhəmməd xan, daha nə bilirsən?

M ə h ə m m ə d x a n. Şah sağ olsun, haqqında ərz elədiyimiz şəxs öz bacısı oğlu Lütvəli bəy, Seyidəli bəy, Hacı Məhəmməd bəy...

R z a x a n. Küküş bəyi də əlavə elə, Məhəmməd xan, ilana zəhər verəndi.

N a d i r ş a h. Küküş bəy də qarabağlıdı?

M ə h ə m m ə d x a n. Qibleyi-aləm, Rza xan düz buyurur. Adları çəkilən bəylər yerdə xudavəndi-aləmin kölgəsi olan cənabızın gizli düşmənləridi.

N a d i r ş a h. Düşmən? Bu çox ağır ittihamdır, Məhəmməd xan.

M ə h ə m m ə d x a n. Başım la cavabdehəm, qibleyi-aləm. Onların nöqərlərindən bir-ikisi xəfiyyəmdi. Biri də lap Pənahəli bəyin qoltuğundadı. *(Gülümseyir)* Onun yataqda nə düşündüyü də bizə məlumdu.

N a d i r ş a h. Mirzə Mehdi xan, sən nə fikirdəsən? Tarix elmi nə deyir bu haqda? Olarmı ki, insan şəxsi nifrətini, kinini belə məharətlə udub qardaşının məhvinə fərman vermiş hökmdara sədaqətlə qulluq eləsin?

M i r z ə M e h d i. Şahım, mərd kişi çox şeyi unuda bilər, şəxsi hisslərini boğub ölkəsi, vətəni üçün qılınc da çalar, amma şah sağ olsun, Pənahəli bəyin vətəni İran deyil, Azərbaycandı, Qarabağdı.

N a d i r ş a h. Mirzə, məgər İran, Azərbaycan eyni məmləkət deyil? Mən özüm türk deyiləm? Əfşarlar, cavanşirlər, qacarlar bir kökdən rişələnməyiblər?

M i r z ə M e h d i. Şahım, qol-budaqların maraqları üst-üstə düşməyəndə, mənafeələr haçalananda kökün eyniliyi fayda verməz.

Milliyyətindən asılı olmayaraq, sən İran hökmdarısan, şahənşahsan, qibleyi-aləm.

N a d i r ş a h. Xub! Məntiqini bəyəndim, Mirzə, amma mən onun özünü görmək istərdim. Pənahəli yayınmaq, qaçmaq istəyirsə, mənə xidmət eləməkdən boyun qaçırırsa, deməli, o boyun vurulmalıdı. *(Əl vurur)*

N ə q s ə ç i b a ş ı. *(Daxil olur)* Qibleyi-aləm!

N a d i r ş a h. Pənahəli bəy Cavanşiri yerin deşiyindən də olsa, tapıb gətirin hüzuruma!

N ə q s ə ç i b a ş ı. Bəçəşm! *(Gedir)*

N a d i r ş a h. Məhəmməd xan, mən o dikbaş qarabağlıdan söz salmasaydım, susacaqdın? İran taxt-tacına təhlükə ola biləcək vəziyyət haqqında xəbəri ləngitməkdə məqsədin nə idi?

M ə h ə m m ə d x a n. Şah sağ olsun, mən gözləyirdim.

N a d i r ş a h. Nəyi, Məhəmməd xan, Pənahəli bəyin qaçıb aradan çıxmasını?

M ə h ə m m ə d x a n. Mən buna imkan vermərəm, qibleyi-aləm, o nəzarətdədi.

N ə q s ə ç i b a ş ı. *(Gəlir)* Qibleyi-aləm, Pənahəli bəyin dalınca çapar göndərildi.

N a d i r ş a h. Xub!

N ə q s ə ç i b a ş ı. Qibleyi-aləm, Qarabağdan Çiləbörd məliyi Allahqulu hüzurunuzda baş əyməyə izn istəyir.

N a d i r ş a h. Ağalar, deyəsən bu gün Qarabağ günüdür. Kimdi o Allahqulu, sultan adı verdiyim erməni məliyi, Mirzə?

M i r z ə M e h d i. Elədir, şahım, sənə sədaqəti ilə seçilən xəmsə məliklərindən ən nüfuzlusudu.

N a d i r ş a h. Qarabağ harda, İsfahan harda? Buraxın gəlsin!

N ə q s ə ç i b a ş ı. Bəçəşm! (*Gedir*)

N a d i r ş a h. Nadir şahın kef məclisi də axırda hökumət işləri ilə başa çatır. Hərdən orda nəse deyirsən, Cəfər xan.

C ə f ə r x a n. Qibleyi-aləm, bu dünyada nəhayət, bir mətləbi özümə dərsi-cəbr elədim ki, həqiqətən susmaq gümüş deyilmiş ki, qızılmış.

Hamı astadan gülür. Nadir şah da məzələnir.

N a d i r ş a h. Bəs nə səbəbə dərsi-cəbr? Yəni susmaq belə əzabdır?

C ə f ə r x a n. Qibleyi-aləm, məgər haqsız söz eşidib susanda, nahaq danlağa tuş gələndə dili dinc qoymaq asanmı olur? Sözlər qaynayıb sinəni deşir, dil damağı dalayır. Qızıl da olsa, susmaq cəbrdən də cəbrdir, şahım.

M i r z ə M e h d i. Elə zərin sonu da cəbrlə, ağır zəhmətlə tamama yetir, Cəfər xan.

N a d i r ş a h. Cəfər xan, gərək mən səni maliyyə işlərindən ayırıb təlxəkliyə keçirdəm.

C ə f ə r x a n. Qibleyi-aləm, bizim hamımız istədiyi vaxtda şahımızın nəinki təlxəyi, lap oyunbazı da olmağa məhkumuq.

Hamı gülür.

A l l a h q u l u. (*Gəlir, təzim edir. Əlində kiçik, yaraşığı bir mücrü var*) Qibleyi-aləm Nadir şah Əfşarın mübarək canı salamat, dövləti, cah-cəlali var olsun! Bu kiçik hədiyyəni də nökerindən qəbul elə, şahım. (*Qutunu şahın qabağına uzadır*)

N a d i r ş a h. Niyə kiçik hədiyyə, məlik Allahqulu? Nadir şah böyük hədiyyələrə layiq deyil? (*Qutunu açır*) Pəh-pəh... Nə gözəl şətrəncdi? Heç Hindistanda beləsi yoxdu. (*Əyanlar maraqla əyilib qutuya baxırlar*) Çox gözəldi, daşları da firuzədəndi.

A l l a h q u l u. Qibleyi-aləm, bu, çox qədim erməni şahmatıdı, yəni şətrəncidi, min beş yüz ildən çoxdu yaşı, ulu nənəm oynayarmış.

N a d i r ş a h. Nənən şətrənc oynayarmış? Mərhaba! (*Gülür*)

A l l a h q u l u. Bəli, qibleyi-aləm, rəhmətlik mahir oyunçuymuş.

C ə f ə r x a n. (*İstehza ilə*) Hayıf ki, ölüb nənən, yoxsa oynayardıq onunla, axı mən də mahir şətrənc ustasıyam. Hindistanda öyrənmişəm.

Əyanlar xısın-xısın gülürlər.

N a d i r ş a h. (*Gülüşünü saxlaya bilmir*) Çox gözəl hədiyyədi, sultan Allahqulu, hayıf ki, mənim şahmat oynamağa vaxtım yoxdu.

A l l a h q u l u. Bilirəm, qibleyi-aləm, mən istərdim bu hədiyyəm Rzaqulu xana çatsın, eşitmişəm şahmat oynamağı xoşlayır.

Pərtlik çökür. Nadir şahın qaşları çatılır.

N a d i r ş a h. Elədir, binəva öz-özü ilə oynayır, təklikdə. Xub! Keçək əsas mətləbə. Bildiyiz kimi, ağalar, Allahqulu İran taxtı-tacına çox böyük sədaqətlə qulluq edib, bir müddət mənim yanımda da çalışıb. Yaxşı xidmətinə görə ona sultan demişəm. Əgər bu gün Qarabağ mənim əlimdədirsə, onun səbəbkarları xəmsə məlikləridi, birincisi isə məlik Allahqulu. Dini dinimizdən olmasa da, Allahqulu İran taxtı-tacına sidq-ürəkdən xidmətdə olub. Ümumiyyətlə, ermənilər həmişə İrana yardımçı olublar.

A l l a h q u l u. Qibleyi-aləm, cənnət Qarabağın qədrini biz gəlmələr yerli əhalidən yaxşı bilirik. Çünki biz o cənnət məkanında doğulmamışıq, mən Mağavizdən, Dizaq məliyi Loridən, Vərəndə məliyi Göyçədən, Talış məliyi Şirvandan köçüb gəlmişik. Gəlmələr gözəl torpağın, bərəkətli yerin qədir-qiymətini daha yaxşı bilirlər.

N a d i r ş a h. Yaxşı, Allahqulu, sən bilmədiyimizdən danış, vaxtım dardı.

A l l a h q u l u. Canım sənə sadağa, qibleyi-aləm, biz göydə Allaha, yerdə sən Nadir şaha dua eləyirik. Odur ki, qibleyi-aləm, vergilərimizi...

N a d i r ş a h. (*Sözünü kəsir*) Vergiləri azaltmayacam!

A l l a h q u l u. Azaltmaq niyə, qibleyi-aləm, çoxaldın.

N a d i r ş a h. Eşitdiz, ağalar? Belə xahişlə yalnız erməni məliyi təşrif gətirə bilər.

A l l a h q u l u. Biz erməni məlikləri vəlinemətimiz Nadir şahın yolunda baş qoymağa hazırıq, qibleyi-aləm.

N a d i r ş a h. Əstəğfürullah de, a kişi, vəlinemət - nemətlər sahibi Ulu Tanrıdır. Tez elə mətləbə keç, vaxtım dardı dedim. Qarabağdan İsfahana gəlməkdə yəqin ki, bir istəyin var, ondan danış.

A l l a h q u l u. Qurbanın olum, şah, bizim bircə təvəqqemiz var.

N a d i r ş a h. Nə təvəqqe? Müxtəsər!

C ə f ə r x a n. (*Məhəmməd xana*) Gözlərindən hiylə yağır bu xəçpərəstin.

M ə h ə m m ə d x a n. Dabbaqda gönünə bələdəm, kürəkdən bıçaq vurandı.

A l l a h q u l u. Qibleyi-aləm, bizim məliklər həşəmətli Nadir şahın sayeyi-mərhəmətində birləşib kiçik bir sultanlıq yaratmaq istəyirlər ki, vergiləri həm vaxtında ödəyə bilsinlər, həm də qədərini artırınsınlar.

N a d i r ş a h. Eşidirsən, Mirzə Mehdi xan?

M i r z ə M e h d i. Sultanlıq yaratmaqda məqsədiniz nədir, Allahqulu bəy?

A l l a h q u l u. Şah sağ olsun, sultanlıq birliyimizi artıracaq, idarəni mərkəzləşdirəcək, mənəm-mənəmiyə son qoyacaq.

N a d i r ş a h. Bəs niyə sultanlıq? (*İstehza ilə*) Bəlkə xanlıq yaradasız?

A l l a h q u l u. (*Sevinir*) Elə mən sözümü ora gətirirəm, qibleyi-aləm. Məqsədə doğru addım-addım getmək məqbuldur.

N a d i r ş a h. (*Məzələnir*) Niyə addım-addım?

A l l a h q u l u. (*Gülümsəyir*) Qibleyi-aləm, tələsmək müsəlman işidir.

N a d i r ş a h. Bax, bu oldu təmiz söhbət. (*Qəhqəhə ilə gülür*) Sultanlıq, xanlıq, sonra da Qarabağ dövləti, eləmi?

A l l a h q u l u. (*Tərəddüdlə*) Elədir, qibleyi-aləm, canım sənə fəda olsun!

N a d i r ş a h. Məlik Allahqulu, məlik Yeqana babam, sənə isə sultan dedim. Qoy bu səni çaşdırmasın. Mən can qoyub qan tökmüşəm, şəhərləri, kəndləri viran qoyub parçalanmış İrani təzədən birləşdirmişəm ki, yeni xanlıqlar yaradım, öz əlimlə qurduğumu öz əlimlə də dağıdım? (*Qeyzlə*) İtirməyin etibarımı, xəmsə məlikləri, qorxun qəzəbimdən! Nadir şah himayə eləməyi bacardığı kimi, cəzalandırmağı da bacarır.

A l l a h q u l u. Qibleyi-aləm, canımız sənə fəda olsun, biz sənin nökərlərin, qullarınıq.

N a d i r ş a h. Doğrudan da iştah dış altındadı.

N ə q s ə ç i b a ş ı. (*Gəlir*) Qibleyi-aləm, fərmayişinlə Pənahəli bəy Cavanşir hüzuruna müntəzirdir (*Əyanlar tərpeşir, Allahqulu diksinir*).

N a d i r ş a h. Sultan, rəngin qaçdı, nədəndi bu qorxudan, yoxsa nifrətdən?

A l l a h q u l u. Qibleyi-aləm, mən yuxarıda Allahdan, aşağıda sənin hər şeyi görəni iti baxışlarından qorxuram, özgə qorxum yox.

N a d i r ş a h. Xub! Burax gəlsin!

N ə q s ə ç i b a ş ı. Bəçeşm! (*Gedir*)

Pənahəli bəy əl sinədə daxil olur və tənzim edir.

P ə n a h ə l i b ə y. Qibleyi-aləm Nadir şaha salamlarımı yetirirəm.

N a d i r ş a h. (*Onu diqqətlə süzür*) Yaxın gəl, Pənahəli bəy, Hindistana qan udduran cəngavər, şir ürəkli, pələng tərərli igid. (*Allahqulunu göstərir*) Tanıdınmı?

P ə n a h ə l i b ə y. (*Allahquluya baxmır*) Şah sağ olsun, mən düşmənlərimi unutmuram. Yuxuda olanda yuxuda, ayıq olanda ayıqlıqda görürəm.

A l l a h q u l u. (*Əsəbi və həyəcanlı*) Qibleyi-aləm...

N a d i r ş a h. (*Əlini qaldırır, Allahqulu susur*) Pənahəli bəy, bilirsən ki, məlik Allahquluya sultan adını mən vermişəm?

P ə n a h ə l i b ə y. Şah sağ olsun, xəbərim var.

N a d i r ş a h. Onu da bilirsen ki, külli Qarabağın ixtiyarını da vermişəm sultan Allahquluya və qalan xəmsə məliklərinə?

P ə n a h ə l i b ə y. Şah sağ olsun, buyruq sənindir.

N a d i r ş a h. Deməli, Pənahəli bəy, Allahqulu mənim himayəmdə olan kəsdir.

A l l a h q u l u. Canım sənə fəda olsun, qibleyi-aləm.

N a d i r ş a h. Bəs belə olan halda Pənahəli bəy, hansı cəsarətlə Allahqulunu mənim hüzurumda düşmən adlandırırsan?

A l l a h q u l u. Sənə fəda olum, qibleyi-aləm, biz həmişə haqsızlığa hədəf olmuşuq.

N a d i r ş a h. Nədir bu binəvanın taqsırı?

P ə n a h ə l i b ə y. Şah sağ olsun, mən onların göz yaşlarını da, hiylə və məkrə tökdükləri insan qanlarını da çox görmüşəm. Onlar nə bizə, nə də bir kimsəyə dost ola bilməzlər. Erməni məlikləri dost dediklərinin sinəsinin istisində xumarlanıb yatar, tərپənəndə əfi ilan kimi elə çalar ki, gümana aman qalmaz.

C ə f ə r x a n. *(Mirzə Mehdi xana pıçıldayır)* Bu bədbaxt cavana başa salmaq gərəkdi ki, susmaq qızıldı, özü də şahın hüzurunda.

M i r z ə M e h d i. Özün dedin ki, susmaq qızıl da olsa cəbrdi.

N a d i r ş a h. Qılıncın kimi dilin də itidi, Pənahəli bəy.

A l l a h q u l u. Şah sağ olsun, bir Allah şahiddi ki, biz ermənilər həmişə müsəlman əhlinə dost-qardaş olmuşuq. Bizim var-

dövlətimizi, mal-qaramızı, sürülərimizi çalıb-çapsalar da, dost olmuşuq, məzhəb haqqı, çomağın o biri başını çevirməmişik.

P ə n a h ə l i b ə y. Xain erməni, sənın fitvanla mənım elim-obam didərgin salınıb, Qarabağın cavanşirlər, kəbirlilər, otuzikilər elatı Sərəxs səhrasında əsir-yesir olublar. Budur dostluq? Xəlvətdə gödən söküb, aşkarda göz yaşı tökürsən? Məlik Allahqulu, unutma ki, belə qalmaz, Qarabağ əhli tezliklə o yerlərə qayıdanda sənın cəzanı mən özüm verəcəm. Bax, onda həqiqi göz yaşları axıdacaqsan.

N a d i r ş a h. (Qeyzlə) Xamuş! Cəza verəcək, ağladacaq... Nə vaxt verəcəksən o cəzanı, Pənahəli bəy? Nə vaxt? Nadir şah öləndən sonra? Yoxsa mənı devirmək, İran taxtını ələ keçirmək fikrinə düşmüşsən? Doğrudan mən yumşalmışam, Rza xan, sən doğru danışmışsan...

R z a x a n. Qibleyi-aləm, bu, mənı istəməyənlərin iftirasıdı.

N a d i r ş a h. (Əlini qaldırıb onun sözünü kəsir) Mən, dünyaya meydan oxuyan Nadir şah Əfşar, bir tərəkəmə ilə murdar erməninin deyişməsinə qulaq asacam? Mirzə Mehdi xan, əvvəlki vaxtım olsaydı, çoxdan cəllad burda olardı. Rədd olun! Hamınız rədd olun! (Çaşıb qalmış əyanlara) Nə devikmisiz qırt düşmüş toyuq kimi, rədd olun, hamınız rədd olun, itilin!

Hamı tələsik, qorxu və həyəcanla çıxır. Allahqulu nəsə demək istəyir, amma cəsərət etmir, gedir. Pənahəli bəy də gedir.

N a d i r ş a h. Mirzə Mehdi xan, qaytar o dikbaş qarabağlını.

M i r z ə M e h d i. Şahım, bəlkə...

N a d i r ş a h. (*Hövsələsiz*) Mirzə, əmri yerinə yetir, özün də getmə, qal.

M i r z ə M e h d i. Bəçəşm! (*Gedir*)

N a d i r ş a h. Pərvərdigarə, nə pisdir düşmənlərlə əhatə olunmaq, daim diş-dişə, göz-gözə, üz-üzə. Hamısı da məndən ya qorxur, ya da gizli nifrət eləyir. Bu dünyada mənə munis ola biləcək bir oğlum vardı, o da xəyanətin qurbanı oldu. Gözlərini tökdürdüm, qızmar mil çəkdim. Hər dəfə qıraqdan ona göz qoyanda, içim qan ağlayır. Daim sui-qəsd qorxusu, xain zərbəsindən ehtiyat. Buymuş hakimiyyət, buymuş şahlıq?

Mirzə Mehdi xan və Pənahəli bəy gəlir. Nadir şah gözaltı hər ikisini süzür, taxta əyləşib, kiçik bir işarə ilə Mirzə Mehdi xana da oturmağa icazə verir.

N a d i r ş a h. (*Çox sakit və təmkinli danışır*) Pənahəli bəy Cavanşir, hər şey yadındadır, heç nəyi unutmamısan? (*Pənahəli bəy susur*) Susma, təsdiq elə ki, heç nəyi unutmamısan.

P ə n a h ə l i b ə y. Şah sağ olsun, kişi olan kəs unutqan olmasın gərək.

N a d i r ş a h. Əhsən, mərhəbə, baxıram sənə, cavanlığım yadıma düşür, ötkəm, dəliqanlı, dikbaş. Mirzə, yadına düşürmü mənim cavanlığım?

M i r z ə M e h d i. Şahım, sən indi də qoca deyilsən. Əlli yaş qocalığın gəncliyidir.

N a d i r ş a h. (*Gülümsəyir*) Onda qırx yaş da gəncliyin qocalığı olar. Pənahəli bəy, necə bilirsən, unutmaz olmayan kişi həm də təhlükə mənbəyidir, eləmi? Necə ki, sən Pənahəli bəy şahın hüzurunda olmağından çəkinməyərək, onun himayə elədiyi adama düşmən deyirsən. Üsulü-məntiqdən xəbəri olan hər kəs bu nəticəyə gələcək ki, düşməninin dostu, yəni Allahqulu məliyin dostu Nadir şah da düşməndir. Düzümü buyururam, Mirzə?

M i r z ə M e h d i. Məntiqə görə elədir, şahım, amma məlik Allahqulu doğrudanmı Nadir şahın dostudur? An koca, in koca?

N a d i r ş a h. Xub! Mən razı, bu siyasətdir. Bəs bizim qəzəbli igidimiz nə deyir?

P ə n a h ə l i b ə y. Şah sağ olsun, Allahqulu kimi hiyləgər, qırxüzlü nadürüst sənə, İran səltənətinə dost ola bilməz. O, bütün müsəlmanların düşmənidir. İndiki vəziyyət onu dost sifətində göstərir. Erməni fitvası qibleyi-ələmə həqiqi dost olanları düşmən eləmək məqsədi güdür.

N a d i r ş a h. O qədər düşmənim var ki, dostları seçə bilmirəm. Kimdi mənə həqiqi dost olanlar, Pənahəli bəy?

P ə n a h ə l i b ə y. Şah sağ olsun, bütün Qarabağ bəylərbəyliyi, güneyli-quzeyli Azərbaycan. Bütün bu milləti, xanlıqları arxasında çəkib aparmaq qüdrətində olan mən, Pənahəli bəy Cavanşir, amma bizim həqiqi dostluğumuzu qəbul eləmək, bizə arxalanmaq əvəzinə, sən nə etdin, şah sağ olsun, erməni fitvası ilə bütöv bir eləti, Qarabağın ab-havasında yaşamağa alışmış xalqı köçürtdün Xorasanın Sərəxs düzünə, səhrayi-kəbirə. Özü də hiyləgər bir erməninin - Allahqulunun fitvası ilə, şah sağ olsun!

M i r z ə M e h d i. Pənahəli bəy, sən Nadir şahın hüzurundasən. Qibleyi-aləmin ovqatından sui-istifadə eləmə!

N a d i r ş a h. Dayan, Mirzə, qoy danışsın. Mən təbəələrimin mənim özüm, siyasətim haqqında nə düşündüklərini bilmək istəyirəm. Davam elə, Pənahəli bəy, davam elə.

P ə n a h ə l i b ə y. Şah sağ olsun, ta mənim sözüm yoxdu, dikbaşlıq elədim sə, bağışla, Allah xatirinə! Qul xatasız, ağa kəmərsiz olmaz.

N a d i r ş a h. Pənahəli bəy, ürəkli danışırısan, səmimiyyətinə də inandım. Sənə çoxdan göz qoyuram, boynuma alım ki, sənə rəğbət var, amma siyasət başqa şeydir, orda səmimiyyətə yer yoxdur.

P ə n a h ə l i b ə y. Şah sağ olsun, Allahquludan fərqli olaraq mənim bir üzüm var.

N a d i r ş a h. Ha-ha-ha... Arxayın oldum Pənahəli bəydən Mirzə, arxayın oldum. Ondan bizə təhlükə gəlməz, üzü bir olan kişidən hakimi-mütləq çıxmaz.

M i r z ə M e h d i. Şahım, Cavanşirlər mərdlikdə, at çapıb qılınc oynatmaqda adnandılar. Allah bəisin, fitnəkarın evini yıxsın!

N a d i r ş a h. Mirzə, hər şeydə fitnəkarı suçlu hesab eləmək sadələvhlükdür. Mən məlumatı beş mənbədən alıram.

M i r z ə M e h d i. Şahım, sənın ayağının bildiyini bizim başımız bilməz. Xudavəndi-aləm səni məmləkəti-İrana çox görməsin.

N a d i r ş a h. (*Qəfil*) Pənahəli bəy, əgər ki, unuqan deyilsən, Fəzləli bəyin ölümü də yadında olar.

P ə n a h ə l i b ə y. Şah sağ olsun, o unudulası dərd deyil. Qardaş itkisi övlad itkisindən ağırdır.

N a d i r ş a h. Bilirsənmi niyə onun ölümünə fərman verdim?

P ə n a h ə l i b ə y. Şah sağ olsun, Fəzləli mənim daim qan verən yaramdır, ondan danışmaq məndən ötəri çox ağırdır. (*Əlləri ilə yaşarmış gözlərini kəskin hərəkətlə silir*) Rüşxət versəniz, mürəxxəs olardım.

N a d i r ş a h. (*Səmimi təəccüblə*) Sən ağlayırsan? Hindistanı qılıncdan keçirən, Əfqanıstanı payı-mal eləyən Pənahəli bəy göz yaşı tökür?

M i r z ə M e h d i. Şahım, o binəvanın ölümü qəzavü-qədərın işidir.

N a d i r ş a h. *(Qeyzlə)* Yox, Mirzə Mehdi xan, Fəzləlinin ölümü qəzavü-qədərini işi deyildi, mənim, İran şahı Nadir Əfşarın hökmüydü. Qoy Pənahəli bəy də bilsin və mənim hüzzurumda etiraf eləsin ki, Fəzləli bəy günahkar idi. O, şahın fərmanının əleyhinə çıxıb Sərəxsə köçürdüyüm Qarabağ elatını qiyama, üsyana təhrik edirdi. Dövlətin əsasını, bünövrəsini təşkil edən qanunlara qarşı çıxan saray adamı sui-qəsdçidir və mütləq şahın qəzəbinə düçar olmalıydı. Bəlkə bu barədə sən başqa cür düşünürsən, izn verirəm, danış. Bir üzü olan kişi sözünü birbaşa deməkdən çəkinməsin gərək.

P ə n a h ə l i b ə y. Şah sağ olsun, mən qardaşımı cismən müdafiə eləyə bilməsəm də, cinayətkar olduğunu etiraf edə bilmərəm, məni məzur tut, əfv elə.

N a d i r ş a h. *(Mirzə Mehdi xana baxıb başını tərpedir və acı-acı gülümsəyir)* Bir beş il bundan əqdəm, bu cür etirafı eşidən Nadir şah neynəyərdi, Mirzə Mehdi xan? Bəlkə sarayımın işığında gözləri qamaşan əyan-əşrəflərim künc-kənədə xosunlaşıb sözün düzünü deyirlər, Nadir şah Əfşar həqiqətən qocalıb, qəzəbi kəsərdən düşüb, nəyəsi zildən bəmə enib?

M i r z ə M e h d i. Şahım, ötüb keçən illər şahı da, rəiyyəti də dəyişir. Yaş üstünə yaş gəldikcə insan müdrikləşmərsə, həqiqətən qocalır. Şükür olsun bizi yaradana ki, İranın ümid yeri, pənahı Nadir şah Əfşar qüdrətli hökmdar, müdrik alim, adil padşahdır.

N a d i r ş a h. (*Gülür*) Ha-ha-ha... İndi də deyirsən, Mirzə, tarixində nə yazacaqsan? Nadirin dişləri töküldükcə qocalır, ya müdrikləşirdi?

M i r z ə M e h d i. Şahım, haqq və qanun sənin tərəfindədir. Pənahəli bəy bir qardaş kimi qardaşını müdafiə eləyirsə, qibleyi-ələm Nadir şah da qanunun aliliyini, İran dövlətinin mənafeyini qoruyur. Tərəzinin gözünə qoysaq, ümumdövlət mənafeyi beşəkk ağır gələr.

P ə n a h ə l i b ə y. Qanun nə qədər sərt və ali olsa da, Mirzə Mehdi xan, insanların canavar olmağa haqqı yoxdur.

Nadir şah diksinir.

M i r z ə M e h d i. Əstəğfürullah de, Pənahəli bəy, odla oynama!

N a d i r ş a h. (*Hirsini boğur*) Hər şey mənə gün kimi bəyan oldu, Mirzə Mehdi xan! Doğrudan da tüstü odsuz yerdən çıxmaz. Üsyankarlıqda Pənahəli bəy qardaşından geri qalmırmış. İgid oğlan, çox dikbaşlar hüzurumda əyiliblər, hətta başlarından keçiblər. Əgər bu məğrur başı enli çiyinlərin üstündə çox gəzdirmək istəyirsənsə, şahın hər işinin haqq olduğunu qəbul eləməlisən. Açığını deyim ki, sən mənim xoşuma gəldin, amma aqlını cəm elə başına, biz hələ çox döyüşlər aparacaq, çox müharibələr başlayacağıq. Biz hələ Xorasanın belini qırmalıyıq. Uzaq səfərdə olduğumdan bir çoxları

qudurub cızığından çıxıb, yenə də İrani parça-tikə eləmək iştahına düşüblər, onları diz üstə çökdürəcəyik!

M i r z ə M e h d i. İnşallah!

P ə n a h ə l i b ə y. Şah sağ olsun, sənə sədaqətlə xidmət eləmək borcumdur.

N a d i r ş a h. Xub! *(Əliylə işarə edir. Pənahəli bəy təzim edib gedir. Xeyli çəkən pauza. Şah Mirzə Mehdi xanı süzür)* Niyə susdun Mirzə? Yazdınmı bu ixtilafı?

M i r z ə M e h d i. Şahım, bu, içində hakimiyyət iddiası olan dikbaş qarabağlının sadə səmimiyyəti idi.

N a d i r ş a h. Sən hər şeyi olduğu kimi yaz, Mirzə, qoy sonra tutacağım işə görə mənə qınamasınlar, adıma qəddar şah deməsinlər.

M i r z ə M e h d i. Şahım, səni heç kim qınamağa cəsarət eləməz.

N a d i r ş a h. Əlbət ki, indi cəsarət eləməzlər, bəs mən olmayanda? Biz tarixi-Nadiri indikilər üçün yazmırıq.

M i r z ə M e h d i. Şahım, sənənin güclü məntiqin qarşısında biz acizik.

N a d i r ş a h. Məhəmməd xanın xəfiyyələri yaxşı işləyirlər, halal olsun! *(Qətiyyətlə)* Pənahəli bəy Cavanşiri qardaşı gedən yolun yolçusu eləmək vaxtı çatıb, hətta deyərdim ki, gecikmişik, Mirzə.

M i r z ə M e h d i. Şahım, Pənahəli bəy açıq kitabdır, özün gördün, o xəyanət eləyə bilməz, xain olsaydı, qardaşının ölümündən sonra eliyərdi. İndi taxt-taca onun xeyri daha çoxdur.

N a d i r ş a h. Fəzləli bəy də igidiydi, çifayda! Mənə beynində ədavət və intiqam istəyi gəzdiren igid sərkərdələr, döyüşçülər deyil, it kimi sədaqətli nökərlər gərəkdir.

M i r z ə M e h d i. Şahım, bu, gün kimi aydındır ki, Pənahəli bəy heç vaxt nökər olmayacaq.

N a d i r ş a h. Xub! Deməli, İran dövləti Pənahəlisiz də keçinər. O mənə Rzaquludan artıq olmayacaq.

M i r z ə M e h d i. Allah bilən, şah eləyən məsləhətdir, qibleyi-aləm. *(Təzim edir)*

N a d i r ş a h. Həqiqətən kişi gərək unutqan olmasın, Mirzə. Bu dəfə mən sənə dilinə gətirmədiyim məsləhətinlə deyil, Pənahəli bəyin məsləhəti ilə hərəkət edəcəyəm.

M i r z ə M e h d i. Şah nə eləyirsə, haqqına eləyir, qibleyi-aləm. *(Dərin təzim edir)*

N a d i r ş a h. Başqa cür olsaydı, şahı birinci öz əyanları tapdalayardı. *(Gedir)*

M i r z ə M e h d i. Pərvərdigara, bu binəva ölkəni, başı bəlalı milləti şahın qəzəbindən qoru, amin rəbbil-aləmin! *(Gedir)*

İşiq sönür.

Kiçik, yaraşıqlı otaq. Yerdə al-əlvan xalı, üstündə ipək üzlü döşəkçələr, qotazlı mütəkkələr. Xalının ortasına quramadan süfrə salınıb. Süsənbər yaraşıqlı geyimdə fırlanır, süfrəyə cürbəcür çərəz qoyulub, meyvə dolu qab gətirir. Bütün bu işləri böyük həvəslə, məhəbbətlə zümzümə eləyə-eləyə görür.

Sü s ə n b ə r. (*Zümzümə edir*) Əzizim meylim sənə,
Düşübdü meylim sənə.
Mən dönsəm, üzüm dönsün,
Sən dönsən, neylim sənə?..

Qapı döyülür. Diksinir və tələsik çıxır.

Gəldi, şükür Allaha ki, gəlib çıxdı! (*Səhnə arxasından səsi eşidilir*) Gəldim. Sən kimsən, a kişi? Dedim bəs... Dilənçilər ta evə gəlirlər. Ala bu şahını, yeri get, bir də qapımı döymə, özü də bu vaxtı. (Gəlir) Qoca kişidi, gözü-başı qaynayır. Bu qurbanı olduğum harda qaldı, niyə gəlib çıxmır ki, mənim də canım dincəlsin... (*Zümzümə eləyir*) Mən dönsəm, üzüm dönsün, sən dönsən, neylim sənə?.. (*Pənahəli bəy gəlir. Süsənbər onu görmür*) Gəl çıx da, Pənah, gəl da!

P ə n a h ə l i b ə y. (*Gülümsəyir*) Gəlmişəm da!

S ü s ə n b ə r. (*Diksinir*) Pənah, gəlmisən, bə səsini niyə çıxartmırsan, başına dolanım? (*Yüyrüb qucaqlayır*) Ta səbrim bir

tikə oldu, sən gəlib çıxınca hövsələm daralır, ürəyim partlayır. Hər dəfə sən gedəndə, deyirəm ta qayıtmayacaq, gəlməyəcək.

P ə n a h ə l i b ə y. Qayıtmayıb hara gedəcəm ki? İxtiyarım öz əlimdə olsaydı, eyyy... amma ki, hanı? Nadir şahın dustağı hara gedəcək?

S ü s ə n b ə r. *(Yaraqlarını çıxarmaqda, üst geyimini soyunmaqda ona kömək eləyir, bu, əslində qılıqlanmaq, sürtüşməkdir)* Dustaq niyə olursan, qadan alım? Sayılan-seçilən, şahın da nəzərində olan beş kişidən birisən.

P ə n a h ə l i b ə y. Əlbət ki, biri.

S ü s ə n b ə r. Lap birincisi.

P ə n a h ə l i b ə y. Yaxşı da, bir az aralı dur, dəli eləmə məni! Sən arvadsan, nə bilirsən nə var, nə yoxdu bu dünyada? Mənim qəlbimdən nələr keçir?

S ü s ə n b ə r. Mən bilmirəm, bəy?

P ə n a h ə l i b ə y. Səhər-axşam düşmənlərimlə üz-üzəyəm, Süsənbər, elim-obam sürgündə, ailəm-uşağım yad ellərdə, torpaqlarım gavurların əlində.

S ü s ə n b ə r. Yenə başladın, bəy? Gavur, müsəlman, nə fərqi, torpaqdı da, gen-bol, hamıya yer çatar.

P ə n a h ə l i b ə y. Bilirəm, sən də bir tərəfin gavurdu. Nənəndi, anandı, nə bilim nənəyin nənəsid.

S ü s ə n b ə r. *(Əli ilə onun ağzını yumur)* Anam, nənəm, nə fərqi? Bütöy aləm qurban olsun sənin isti nəfəsinə, mehriban, çevik əllərinə, sümükləri çırpı kimi sındıran qurğuşun biləklərinə!

Pənahəli bəy, nəhayət, ona sıvaşan qadını qucaqlayır. Süsənbər incə çevikliklə onun əlindən çıxır.

P ə n a h ə l i b ə y. Nədi, bə niyə qaçırsan?

S ü s ə n b ə r. Hər şeyin öz məqamı var da. Gəl bir hovur otur, sənə qulluq eləyim, su töküm əlini yaxala, ayaqlarını yuyum, ləzzətli İsfahan çığırtması bişirmişəm, bir qismət ye, sonra da. Hələ sənə qəlyan da qayırmışam, gülabı ilə.

P ə n a h ə l i b ə y. Bizim tərəfin arvadlarında belə qılıq yoxdu. Süsən, qanım nə qədər qara olsa da, duruldursan... *(Oturur)* Sən məni harın güzərana öyrədirsən, İsfahan gözəli. Axı mən əsgərəm, sərbazam, tacir-tücar yox. Hələ o qəlyan, gülabı, axırda sən məni nəşəxor eləyəcəksən.

S ü s ə n b ə r. *(Onunla üz bəüz oturur)* Sən də məni nəşəli eləmişən. Bu yarım ili, bəy, mən ömrümün ən şirin aylarını, həftələrini, günlərini yaşadım, heç kəs məni bu qədər heyran eləməyib da!

P ə n a h ə l i b ə y. Nətəhər yəni heç kəs? Nə dediyindi, gavur qızı?

S ü s ə n b ə r. Heç nə, qadan alım, heç nə, mən bildiyimi deyirəm, ta özgə şey soruşma məndən.

P ə n a h ə l i b ə y. Məndən qabaq çox oturub-durmusan?

S ü s ə n b ə r. Sus, danışma, mənim tanıdığım bir dəyərlı kişi varsa, o da sənsən, bəy!

P ə n a h ə l i b ə y. Hərdən səni döymək istəyirəm, mal balasını tapdıyan kimi tapdamaq istəyirəm.

S ü s ə n b ə r. Mən sənə çox şey deyə bilərəm, bəy, döyülməkdən, öldürülməkdən də qorxmuram, qanımlı sənə halal eləmişəm, amma ölmək istəmirəm, qorxuram bitə bu xoşbəxtliyim, bilə-bilə ki, bitəcək. Çünki o şey ki, başlayır, qurtarasıdır.

P ə n a h ə l i b ə y. Onsuz da bitir, Süsən, hər şey axıra gedir.

S ü s ə n b ə r. Nə dediyindi, bəy? Təzə dava başlayır? Şah səni də aparır Xorasana?

P ə n a h ə l i b ə y. Xorasana niyə? Sən hardan bilirsən?

S ü s ə n b ə r. Nə bilim, hamı elə deyir.

P ə n a h ə l i b ə y. Şah məni saraya çağırtdırmışdı.

S ü s ə n b ə r. Saraya? Nə işdi ki, bəy?

P ə n a h ə l i b ə y. Şah məndən nagümandır.

S ü s ə n b ə r. Niyə, bəy? Sənki ona sədaqətlə qulluq eləyirsən. Hamı da bilir, görür.

P ə n a h ə l i b ə y. Mən qaçmalıyam, Süsən, aradan çıxmalıyam.

S ü s ə n b ə r. Allah, məni öldür...

P ə n a h ə l i b ə y. Ya Nadir şahın cəlladına təslim olmalıyam, ya da qaçmalıyam. Bəlkə mən saraydan çıxandan sonra ölüm fərmanını da imzalayıb.

S ü s ə n b ə r. Bəs nəyi gözləyirsən, bəy?

P ə n a h ə l i b ə y. Əslində biz öz adamlarımızla xeyli var qaçmağa hazırlaşırıq. Fərsət gözləyirik, amma ki vaxt daralıb, ta gözləmək olmaz, qaçmalıyıq.

S ü s ə n b ə r. Hara qaçacaqsan, bəy, Qarabağ Nadir şahın ixtiyarında, hər yerə də əli çatır.

P ə n a h ə l i b ə y. Dünya gendir, Süsən, amma məhz Qarabağa gedəcəm, doğma yerlər məni ələ verməz, düşmən gözündən gizlədər. Mən bunu çoxdan eləməliydim.

S ü s ə n b ə r. Bəs nəyi gözləyirdin bəy, nə mane olurdu sənə?

P ə n a h ə l i b ə y. Bilirəm hansı cavabı istəyərdin. *(Gülümsəyir və onu qucaqlayır)* Arvad ki, arvad. Bir də... Qaçmaq ar gəlir mənə. Qorxaq tülkü kimi xəlvəti aradan çıxmağı yaraşdırmıram özümə.

S ü s ə n b ə r. Bəy, tülkü qorxaq olsa da, ağıllıdır.

P ə n a h ə l i b ə y. Tülkü ağıllı deyil, Süsən, hiyləgərdir. Kişiyə hiyləgərlik yaraşmaz.

S ü s ə n b ə r. Niyə, bəy, hiylə ağılın əlamətidir.

P ə n a h ə l i b ə y. Bəlkə də sən deyəndir, gavur qızı, amma ki sən deyən ağıl şeytanın qulluğundadır.

S ü s ə n b ə r. Nə deyim, bəy, yaxşısını sən bilərsən, amma tələs, sən elə bu gecə qaçmalısan.

P ə n a h ə l i b ə y. Mən elə bildim sən ağlayıb-sıtqıyacaqsan, deyəsən əksinədir, məni tələsdirirsən. Bəlkə sevinirsən, Süsən?

S ü s ə n b ə r. Ağlayacam, bəy, sinəmi cırıb saçımı yolacam, amma sonra, sən gedəndən sonra. İndi sənin gözəl başını cəllad kötüyü üstündə görmək istəmirəm. *(Qucaqlayır)*

P ə n a h ə l i b ə y. Qorxma, mən Nadirə baş verən kişi deyiləm. Yığış, səni də aparıram.

S ü s ə n b ə r. Yox, bəy, qadan alım, dəymə mənə. Mən burda, əsir həyatı yaşadığın yerdə gerek idim sənə. Orda, Qarabağda mənə yer yoxdur. *(Kövrəlir)*

P ə n a h ə l i b ə y. Süsən, nə sarsaqalayırısan? Pənahəli bəy bir arvada yer eləyə bilməyəcək Qarabağda? Yoxsa sən doğrudan da məni Nadir şahın əsiri, aciz köləsi bilirsən?

S ü s ə n b ə r. Qadan alım, bəy, orda sənın arvadın, oğlanların var. Mən kiməm ki, mən... Pənah, mən səni unuda bilməyəcəm, səndən sonra mən öləcəm. *(Ağlayır)*

P ə n a h ə l i b ə y. Nə axmaq söz danışırısan, Süsənbər, sən niyə ölürsən, mən səni istəməsən də aparacam, tərkimə alıb aparacam.

S ü s ə n b ə r. Mənim paxıllığım tutur ona, oğlanlarının anasına. Allah necə xoşbəxt yaradıb onu.

P ə n a h ə l i b ə y. Bilmirəm o xoşbəxtti, ya yox, neçə ildir görmürəm, bir əməlli xəbərim də yoxdur onlardan, aqlımı oğurlamısan, mən səni sevdim, Süsən!..

S ü s ə n b ə r. Qadan alım, bəy, başıva dolanım, öldür məni, sonra get, salamət buraxma məni.

P ə n a h ə l i b ə y. Sus, danışma, İsfahan gözəli, sən danışanda qanım coşur, beynim dumanlanır, tiryekli adam kimi əl-ayağımı hiss eləmirəm... *(Qucaqlayıb ehtirasla öpür)*

S ü s ə n b ə r. Qadan alım, bəy, başuva dolanım, Pənah...

Qapı ehtiyatla döyülür, aralanırlar.

S ü s ə n b ə r. *(Tələşlə)* Bu vaxtı kim ola? Gecədən də keçib. *(Qapı bir də döyülür)* Bəy, sən keç ora daldalan.

P ə n a h ə l i b ə y. Belə dur, az! Mən evin dalına keçim, sən qapıya?

S ü s ə n b ə r. Nigaranam, bəy, şahdan qorxum var. *(Qabağına keçir)*

P ə n a h ə l i b ə y. Çəkil dedim! *(Qolundan tutub qırağa itələyir və qapıya gedir)* Lütvəli bəy, sənsən? Bu vaxtı?

L ü t v ə l i b ə y. Dayı! *(Qucaqlayır)* Şükür o bir Allaha, salamatsan. Hər yerdə soraq elədim, sonra dedim burda olarsan.

P ə n a h ə l i b ə y. Nə olub axı, nə axtarışdı bu? Ölüb-itən var?

L ü t v ə l i b ə y. Dayı, eşitdik şah çağırtdırıb səni. Yaman təşviş keçirtdik. Şükür ki, salamatsan, özün də burda, deməli kefin kökdü.

P ə n a h ə l i b ə y. Bacıoğlu, sarı simə vurursan.

L ü t v ə l i b ə y. *(Qəfil qucaqlayır)* Dayı, yaman nigarançılıq keçirdik.

P ə n a h ə l i b ə y. Yaxşı, sıyılma, gördün ki, salamatam, gəlib qapını döyməsəydin, indi... *(Qəhqəhə ilə gülür)* Mərdimazarı axtarmaqla deyil ki, özü öz ayağı ilə gələcək.

L ü t v ə l i b ə y. Dayı, mənəm mərdimazar?

P ə n a h ə l i b ə y. Yaxşı, Lütveli bəy, vəziyyət doğrudan da fənadır, şahın qəzəbindəyik. Hamımız təhlükədəyik.

L ü t v ə l i b ə y. Nə danışırısan, dayı, bu olan işmi?

P ə n a h ə l i b ə y. Hər an dalımca gələ bilərlər. Mat qalmışam ki, şah niyə buraxdı məni.

L ü t v ə l i b ə y. Bəs onda niyə ləngiyirik, dayı, niyə tələsmirik?

P ə n a h ə l i b ə y. Mən artıq qərara gəlmişəm, biz sabah qaçmalıyıq.

L ü t v ə l i b ə y. Niyə sabah, dayı? Elə indi atlanıb yola düşək. Hər saatın öz hökmü var.

P ə n a h ə l i b ə y. Doğru fikirdir, bacıoğlu, məsləhətin dəyərlidir, elə bu gecə çıxacaq İsfahandan, yol ala Qarabağa. Vətən bizi ələ verməz, işdi, qismətimizdə ölümdürsə, eyb etməz, ölək orda - Qarabağda, Cavanşirlər elində, amma ki biz ora ölməyə getmirik, Lütveli bəy, biz torpaqlarımıza yiyə çıxacağıq, düşmənlərimizi xar edəcəyik, inşallah! Nadir şahın istisinə sığınıb Qarabağda çaqqal kimi gödən sökən erməni məliklərini yurdumuzdan qovacağıq. Molla Dəlili demiş, gözəl torpaq gözəl gəlin kimidir, gözü düşəni, tamah salanı çox olur.

L ü t v ə l i b ə y. Dayı, onda mən ləngiməyim, gedim bəylərə xəbər eləyim, yığışsınlar.

P ə n a h ə l i b ə y. Tələsmə, bir yerdə gedək, bu, ciddi məsələdir, yol qabağı götür-qoy eləməliyik. Biz burdan bir-iki günlüyə yox, həmişəlik gedirik.

L ü t v ə l i b ə y. Dayı, biz o yerlərə gedirik? Yəni o ellər-obalar, tanış yollar, cığırlar, dağlar-dərələr, yaşıl yamaclar yerindədi? *(Kövrəlib Pənahəli bəyi bir də qucaqlayır)*

P ə n a h ə l i b ə y. İnşallah, bacıoğlu, didərgin düşmüş qohum-əqrabanı, el-obanı da qaytaracağıq doğma yurda. Yaxşı, burax məni, sən çıx... *(Özündən aralayır)*

Lütveli bəy gedir, Süsənbər gəlir. Pənahəli bəy qadına, qadın ona baxır.

P ə n a h ə l i b ə y. Nədi, niyə elə baxırsan?

S ü s ə n b ə r. Deməli, gedirsən?

P ə n a h ə l i b ə y. Gedirəm. Süsən, səndən ayrılmaq istəməsəm də, getməliyəm. Başqa yolum yoxdur.

S ü s ə n b ə r. Bəs mən demirdimmi ki, hər şeyin əvvəli-axırı var? Bu fani dünyada ən böyük işlərin də axırı olduğu halda binəva Süsənin xoşbəxt günləri nədən bitməsin?

P ə n a h ə l i b ə y. Süsən, sən mənim əsirlik həyatımın bəzəyi, nəşəsi oldun. Nə yaxşı onda rast gəldim sənə, nə yaxşı əttar dükənina girdim. Mən hara, əttar hara? Demə, tale özü aparırmış məni o dükana. Sənin çarşab altdan baxan ala gözlərini görəndə ağlım çaşdı. Sən niyə elə baxırdın, Süsən? (*Yaxın dayanır*)

S ü s ə n b ə r. Utandırma məni, bəy.

P ə n a h ə l i b ə y. Mən Pənahəli bəy Cavanşir, üç oğul atası növrəstə cavan kimi dükandan çıxıb düşdüm dalınca, qarabaqara izlədim səni, hiss elədim ki, bunu sən də istəyirsən, gözləyirsən məni.

S ü s ə n b ə r. Əlbət ki, bəy, sənin bilmədiyin işlər də var, amma ki mən onların üstündən sirr niqabını götürməyəcəm, qoy hər şey xatirində bildiyin kimi qalsın.

P ə n a h ə l i b ə y. Oxu atıb yayını gizlətmə, Süsən.

S ü s ə n b ə r. Bəy, mənim haqqımda çox şeylər deyib-danışa bilərlər, eyb etməz, bu, mənim qismətimdir. Onu bil ki, bu aylar ərzində mən sənə sədaqətli, hər cəhətdən vəfalı olmuşam, səni gücüm yetən qədər xata-baladan qorumuşam, bilirəm cəzam ağır olacaq, amma məni bu da qorxutmur.

P ə n a h ə l i b ə y. Çox müəmmalı danışırısan, Süsən, nə cəza, nə ölüm? Kim sənə cəza verəcək, sən niyə ölməlisən, nə günahın sahibisən? Zənən xaylağı ilə kim düşmənçilik eləyəcək?

S ü s ə n b ə r. Ta heç nə soruşma, bəy, yol üstdəsən. Sən böyük işlər üçün doğulmusan, arvad ətəyindən yapışıb qalmaq yaraşmaz sənə. Gecə-gündüz Qarabağ, Qarabağ deyib, dad aman elədiyini o yerin xanı, hökmdarı olacaqsan. Mənim xaçpərəst nənəm deyərdi ki, kişinin alnında bir qırış var, iddia, mənəm-mənəmlik qırıışı, o, çox dərindədirsə, deməli, çox adama hökm eləyəcək, hökmdar olacaq. *(Pənahəlinin alnındakı dərin qırıışı sığallayır)* Qarabağın xanı olanda İsfahanlı Süsənbərin sözlərini xatırlarsan.

P ə n a h ə l i b ə y. *(Təsirlənir)* Mütləq xatırlayacam, Süsən.

S ü s ə n b ə r. Mən buna əminəm, bəy, sən məni heç vaxt unutmayacaqsan, lap bundan sonra qırx arvad alsan da. *(Ağlayır)*

P ə n a h ə l i b ə y. Mən sənə dalınca gələcəm, Süsən, lazım gəlsə, qoşun göndərəcəm.

S ü s ə n b ə r. Ümid işıqdır, bəy, amma biz bir də görüşməyəcəyik. Böyük işlər üçün doğulmuş kişilərin həyatında hər qadın çiçək misalında bir şeydir, açılır, ətir saçır və tez də solub yerini başqasına verir.

P ə n a h ə l i b ə y. Mən sənə xiffətini eliyəcəm, İsfahan gözəli.

Bir-birlərinə sarmaşırlar. Işıq sönür və qaranlıqda pıçıltılar eşidilir.

P ə n a h ə l i b ə y. Ölərəm dərindən, Süsən.

S ü s ə n b ə r. Amandı bəy, səni gözləyirlər. Lütvəli bəy qapıdadır.

P ə n a h ə l i b ə y. Sus, özgə kişi adı çəkmə!

S ü s ə n b ə r. Bəy, qadan alım, Pənah, başuva dolanım, qurbanın olum, öldür məni, qurğuşun biləklərinlə sındır məni çırpı kimi...

Pıçılıtlar arasında səhnə fırlanır, işıqlar yanır.

Nadir şahın qəbul otağıdır. Rza xan, Mirzə Mehdi xan, Cəfər xan nigaran halda durub gözləyirlər. Hər an qapının açılacağına intizarındadırlar.

C ə f ə r x a n. Mirzə Mehdi xan, sən şahla bağlı hər şeyi bilirsen, sabah-sabah bu nə müşavirədir? Mən bilən hələ morği-səhər də oxumayıb.

R z a x a n. Murği-səhərin nə dəxli var, Cəfər xan? Dünən qibleyi-aləmin əhvalı birdən qarışdı. Bir tərəfdən o Allahqulu məlik, digər tərəfdən də o yava ağızlı qarabağlı. Heç xoşlamadım qarabağlıları, bizə xor baxırlar.

C ə f ə r x a n. Mirzə Mehdi xan, niyə susursan? Məhəmməd xan da yoxdur. O ki bizdən lazım olar bu sabah ertə, gecə hələ

yerini gündüzə verməyib, gecələrin də sirrini Məhəmməd xan yaxşı bilər.

M i r z ə M e h d i. Ağalar, qibleyi-aləm Pənahəli bəydən çox nagümandır. Dünənki naxoş söhbətdən sonra şah lap rəncidə oldu. Qibleyi-aləm nə fikirləşibsə, səhəri gözləmədən Pənahəli bəyin hüzuruna gətirilməsini tələb edib. Yəqin ki, Məhəmməd xan şahın əmrinin icrası ilə məşğuldur.

C ə f ə r x a n. Şah neynirsə, haqqınadır.

R z a x a n. Əlbət elədir, Cəfər xan, amma ki bizim işimiz nədən ibarətdir burda, biz ki adam tutmur, adam buraxmırıq?

M i r z ə M e h d i. Elədir, Rza xan, amma ki, qibleyi-aləm hər işin məsləhətli icrasını gözləyən hökmdardır.

C ə f ə r x a n. Əlbət! Məsləhətli don gen olar.

R z a x a n. Mirzə Mehdi xan, axı o dikbaş Pənahəlini saraya gətirmək nə müşkül işdir ki?

Qapı açılır. Nadir şah gəlir. Hamı dərin təzim eləyir. Şah qiymətli xalatdadır, altdan yataq libası görünür.

N a d i r ş a h. Mirzə Mehdi xan, gəlmədi Məhəmməd xan?

M i r z ə M e h d i. Şahım, gözləyirik.

N a d i r ş a h. Bütün gecəni gözlərimə yuxu getməyib, düşünmüşəm-daşınmışam, dağı arana, aranı dağa qatmışam və nəhayət, qərar qəbul eləmişəm. Ağalar, mən İran dövlətinin

mənafeyini, təhlükəsizliyini təmin eləməkdən ötəri səltənət taxtına çıxmışam.

C ə f ə r x a n. Qibleyi-aləm, şah nə edirsə, haqqınadır.

R z a x a n. Əlbət ki, qibleyi-aləm, sənin ayağın biləni bizim başımız bilməz.

M i r z ə M e h d i. Şahım, Allah bilən, şah eləyən məsləhətdir.

Məhəmməd xan töyşüyərək gəlir və Nadir şahın qarşısında günahkar kimi diz üstə çökür.

N a d i r ş a h. Ayağa qalx, Məhəmməd xan, bu nə deməkdir, gətirdinmi o yaddaşıti qarabağlını? Onun axşam hüzurunda dedikləri açıqca hədə idi, Mirzə Mehdi xan, Nadir şahın hüzurunda görünməmiş tərbiyəsizlik, nadanlıq idi. Nədi, Məhəmməd xan, niyə dəbərmirsən, dedim sənə qalx ayağa, eşitmədin?

M ə h ə m m ə d x a n. *(Qalxmadan)* Qibleyi-aləm...

N a d i r ş a h. *(Sözünü kəsir)* Qibleyi-aləm?.. *(Birdən qışqırır)*
Hanı Pənahəli bəy?

M ə h ə m m ə d x a n. Qibleyi-aləm, xain qaçıb, çıxıb aradan.

N a d i r ş a h. *(Qəzəblə Məhəmməd xanın üstünə yerişib onu asanlıqla qaldırır və üz-üzə dayanır)* Qaçıb dedin? Sən nə cəsarətlə bu xəbəri deyirsən mənə? *(Bir-bir qorxudan titrəyən xanları süzür və yenə də Məhəmməd xana)* Məhəmməd xan, bu hərəkət o dikbaş

qarabağlının cəsarətidirsə, sənin xəyanətidir! *(Kəskin hərəkətlə üzünü çevirir)* Məhəmməd xanın xəyanəti!

M ə h ə m m ə d x a n. Qibleyi-aləm, inanmaq çətindir ki, bir gecəyə qaçıb çıxacaqlar aradan, amma bütün istiqamətlərdə silahlı atlılar göndərmişəm, onlar çox gedə bilməzlər.

N a d i r ş a h. Cəm halda danışırısan, Məhəmməd xan.

M ə h ə m m ə d x a n. Qibleyi-aləm, digər Qarabağ bəyləri də Pənahəli bəyə qoşulublar. Lütveli bəy, Məhəmməd bəy, Bayraməli... *(Sözünü bitirə bilmir, Nadir şah ona güclü şillə vurur)*

N a d i r ş a h. Pədəri-soxtə!!!

Məhəmməd xan bərk sarsılır. Xanlar qorxub şaha dərin təzim edirlər.

M ə h ə m m ə d x a n. Qibleyi-aləm...

N a d i r ş a h. Bəs sənin xəfiyyələrin niyə xəbərdar etməyiblər səni? Hər il xəzinənin dibinə daş atan sən müftəxorların deyil?

M ə h ə m m ə d x a n. Mənim özümə xəyanət ediblər, şah sağ olsun!

N a d i r ş a h. Axşam öyünmürdün ki, evinin içində xəfiyyə var. Bəlkə məni arxayın salan sən deyildin, qoca köpək? Hanı sən o çəngin, niyə duyduq salmayıb səni, niyə xəbər verməyib? Yoxsa elə bilib ki, onun əsas vəzifəsi hər gecə Pənahəlinin altına yığılmaqmış? Cavab ver, pədəri-soxtə, cavab ver!

M ə h ə m m ə d x a n. Qibleyi-aləm, o xain çıxdı bizə, ikili oyun oynaymış, gavur qızı. O, bizə xəyanət elədi.

N a d i r ş a h. Xəyanət elədi? Ha-ha-ha... Yoxsa o da qaçıb?

M ə h ə m m ə d x a n. Xeyr, qibleyi-aləm, qaçmayıb, layiqli cəzasını alıb.

N a d i r ş a h. Layiqli? Yəni necə, nə tövür? Danış, Məhəmməd xan, danış.

M ə h ə m m ə d x a n. Qibleyi-aləm...

N a d i r ş a h. Şaqqaladırmısan? İki yerə, tən ortasından?

M ə h ə m m ə d x a n. *(Qorxu ilə)* Qibleyi-aləm...

N a d i r ş a h. Onda qarnını cırıb bağırsaqlarını yedirtmişən özünə?

M ə h ə m m ə d x a n. *(Ağlamaq ərəfəsindədir)* Qibleyi-aləm...

N a d i r ş a h. Bəs onda neynəmişən? Bəlkə şaqqır-şuqqur qaynayan yağ tiyanına saldırmısan diri-diri? Afərin! Çoxmu qışqırdı? Danış, Məhəmməd xan, danış!

M ə h ə m m ə d x a n. *(Az qala hönkürür)* Canım fəda olsun, qibleyi-aləm!

N a d i r ş a h. Dayan! Boynunu vurdurmusan? Əgər ki o çənginin boynunu vurdurub belə yüngül cəzaya layiq bilmisənsə, əzabın dəhşətli olacaq, Məhəmməd xan! And olsun aləmlərin rəbbinə, qəzəbim hədsiz-hüdudsuz olacaq!

M ə h ə m m ə d x a n. *(Ağlayır)* Qibleyi-aləm...

N a d i r ş a h. Qibleyi-aləm, qibleyi-aləm... Nəhayət, sən mənə cavab verəcəksən, qoca köpək, ya yox?

M ə h ə m m ə d x a n. O zindandadır, qibleyi-aləm...
(*Hönkürüb diz üstə çökür*)

N a d i r ş a h. (*Qəhqəhələrlə gülür*) Ha-ha-ha... Zindana saldırmısan? Nə ağır cəza verdirmisən?! Ha-ha-ha... Yoxsa sənində damarlarında gavur qanı axır pədəri-soxtə? Qalx ayağa, tez qalx, sən mənim zəhləmi tökmüsən, çoxdan tökmüsən zəhləmi. Qalx!

M ə h ə m m ə d x a n. (*Qalxır*) Qibleyi-aləm, möhlət ver, mən o xaini əli-qolu bağlı gətirim hüzuruna, möhlət ver.

N a d i r ş a h. Daha bir xainə möhlət verim ki, boynunu edam ilgəyindən qurtarmaq üçün mənə sui-qəsd hazırlasın? Keçməz, Məhəmməd xan, sən daha bu dünyanın adamı deyilsən! (*Qəfil Məhəmməd xanın qurşağından xəncəri alıb ürəyinə sancır*)

M ə h ə m m ə d x a n. Ah-ha...a! (*Nəfəsini çəkə bilməyib yığılır*)

Xanlar dəhşət içində dərin təzim edirlər.

N a d i r ş a h. Xəyanətkarın ömrü belə bitir, ağalar! Mirzə Mehdi xan, o çəngini bunun Qarabağdan gətirdiyi qara kəhərin quyruğuna bağlayıb atı qırmaclayın. Qoy tikə-parça olub qurd-quşa yem olsun, o fahişə. (*Bir də xanları süzür*) Nadir şah Əfşar qocalıb deyirsiniz, ürəyi yumşalıb? Qoy tez-tez yaşaran gözlərim aldatmasın

sizi! Mən qəzəbindən od yağan, bığından qan daman Nadir şah Əfşaram. Onu düz deyirsiniz ki, atam qaçaqçılıq eləyib, mən də quldurluqla dirçəlmişəm, amma ki unutmayın, bu gün mən yaşı min illə ölçülən İran taxt-tacının yiyəsiyəm. Göydə Allah - vəlinemət, yerdə Nadir şah Əfşar. O xain Pənahəli mənim qarşımda diz çöküb ayaqlarımı yalamayınca, məndən imdad diləməyincə, sizə qan udduracam. Eşitdin, Mirzə Mehdi xan, rəğbət bəslədiyən Pənahəli bəy Cavanşir mənim ayaqlarım altında payəndaza çevriləcək! Bunu mən deyirəm, Nadir şah Əfşar! *(Qəti addımlarla gedir. Xanlar dərin təzim edirlər)*

*İşıq sönür
I hissənin sonu*

İ K İ N C İ H İ S S Ə

Qarabağda təbiətin gözəl bir guşəsində xəmsə məliklərinin ovdan sonra qurulan məclisi...

Y e q a n. Deyirəm, ağalar, Qarabağ da bizim olarmış. Allah Nadir şahın ömrünü uzun eləsin, bu dilbər diyarın külli-ixtiyarını bizə

verdi, babam, Allahquluya da sultan dedi. Biz gecə-gündüz o kişiye duaçı olmalıyıq.

H ü s ü. Baba, Vərəndə mahalı Nadir şaha alqışla yatır, alqışla oyanır.

A l l a h q u l u. Alqış eləmək, dua oxumaq azdır, məlik Hüsü, biz Nadir şahı düşmənlərindən qorumalıyıq. Düz üç ildir o məlun Pənahəli, şahın nəzərindən qaçıb gizlənib, özü də harda - burda, bizim Qarabağ mahalında.

Ş a h n ə z ə r. Onu kim deyir ki, Pənahəli bəy burdadır?

A l l a h q u l u. Mən o nadürüst quldurun iyini hiss eləyirəm, məlik Şahnəzər. Bəlkə siz bilmirsiniz? Onun Qarabağda, Qarabağ ətrafı mahallarda qaçaqçılıq elədiyi hamıya məlumdur. Yoxsa gecələri səksəkə içərisində yatdığımızı da danacaqsınız? Çox xırdalamaq istəmirəm, onu bilirəm ki, Nadir şaha alqış eləməklə iş keçməz, biz özümüz Qarabağı saxlaya bilməsək, əlimizdən alacaqlar.

U s u b. Vay astvas, onu tutmaqmi olar, cin-şeytan kimidir. Sorağı gah Gəncədən gəlir, gah Naxçıvandan, nə bilim ta hardan? Mənciyəz gecə yerimə girəndə qapı-pəncərəmi bərk-bərk bağlayıram.

Ş a h n ə z ə r. Sən ağzını bağlasan, daha yaxşı olar.

U s u b. O nə deyir, məlik Hüsü? Qardaşın oğlunun ipini çək, ağzını dağıtmasın. Mən ondan on altı yaş böyüyəm.

Ş a h n ə z ə r. Heç kəs mənə ağalıq eləyə bilməz, Usub, mən özüm də məliyəm, heç kəsdən də əskik deyiləm.

H ü s ü. Ay bərəkallah, bacıoğlu!

Ş a h n ə z ə r. Pənahəli bəy mərddir, igiddir, bu torpaqlar da əslində onun atası İbrahimxəlildən qalıb, deməli, ona məxsusdur. Ağlınızı yığın başınıza, düşünün, fikirləşin. Nadir şah uzaqdadır, İsfahanda, əli bizə çatmır, Pənahəli bəysə buradadır, yaxında, biz onunla ittifaqa girməliyik. Gəmidə oturub gəmiçi ilə davalaşmaq axmaqlıqdır. Dostu uzaqda yox, yaxında tapmaq gərəkdir.

H ü s ü. Bacım oğlu olsan da, Şahnəzər, mənə elə gəlir ki, sən erməni deyilsən, Məhəmməd hümmətisən.

Ş a h n ə z ə r. Dayı, əgər mən haqqa tərəfəmsə, deməli, erməni deyiləm? Gərək elə hiylə quraq, fənd işlədək? Məgər bizim bu torpaqlara gəlmə olduğumuz özümüzə məlum deyil? Ta burda özgə adam yoxdu ki, yalan danışaq, kələk işlədək?

Y e q a n. Oğlum, adam söylədiyi yalana birinci özü inanmalıdır.

A l l a h q u l u. And içmişdim ki, Şahnəzər, səninlə danışmayacam, heç vaxt, amma olmadı. Qulağını aç yaxşı eşit, elə hamınız eşidin, Pənahəli bəy güclənsə, bizi bu torpaqlarda saxlamayacaq, hamımızı qovacaq.

Ş a h n ə z ə r. Bir üz qoymusunuz ki, Pənahəli bəy sizinlə əmin-amanlıqda qonşuluq eləsin?

A l l a h q u l u. Nə qədərki gec deyil, gəlin qüvvələrimizi birləşdirək, tutaq o məlunu təslim eləyək Nadir şah. İnanın ki, qardaşlar, mükafatımız çox böyük olacaq.

Y e q a n. *(Saqqalını tumarlayır və bic-bic gülümsəyir)* O nə mükafatdır elə, Allahqulu sultan?

A l l a h q u l u. Baba, Nadir şah, nəhayət, bizə Qarabağı birləşdirib xanlıq yaratmağa izn verər.

U s u b. Vay astvas, bəs xan kimi qoyacaqlar?

Ş a h n ə z ə r. Allahqulu məliyə nə gəlib ki? Sultan idi, olar xan. Qarabağ hakimi Allahqulu xan.

A l l a h q u l u. Sən kinayə eləyirsən, Şahnəzər məlik, amma nahaq. Bizim xanlardan nəyimiz əskikdir? Elə tək mənim var-dövlətim neçə xana bəs eliyər. Bir də bu məsələ bizlik deyil, ixtiyaridövrən Nadir şah Əfşardır.

Ş a h n ə z ə r. Xam xəyaldı. Siz heç vaxt Pənahəli bəyi tuta bilməzsınız. Onun iki yüz igid atlısı var. Tək özü də yüz atlıya bərabərdir.

H ü s ü. Şahnəzər, bəsdir o qulduru təriflədin! Ya üzə düşmüşən, ya da sənin beynin xarab olub. Lazım gəlsə, mən özüm bu ahıl yaşımda ona zərbi-dəstimə göstərərəm. Şaha xilaf çıxanın qanı halaldır.

Y e q a n. Gəlin müsəlman kimi boş söz güləşdirməyək, məliklər! Mən sizin hamınızdən böyüyəm yaşda, görə-görə

gəlmişəm. Siyasət, hiylə, kələk işlətmək gərəkdir. Bizim gücümüz ağılda, incə siyasətdədir.

A l l a h q u l u. Nə məsləhət görürsən, baba? Tədbirini söylə.

Y e q a n. Nə dava gədəkdir bizə, nə də qoşun. Pənahəli bəyin atlılarının sayını da bilməyə hacət yoxdur. Öyrədilmiş, pulla ələ alınmış bircə adam kifayətdir ki, Pənahəlini o dünyalıq eləsin. Keçəl Həmzə siyasəti gərəkdir, ağalar!

U s u b. Vay astvas, bə kimi göndərək, baba Yeqaan? Kim belə təhlükəli işə qol qoyar, kim keçər şirin canından?

H ü s ü. Məzhəb haqqı, üzdən məni tanımasaydılar, elə özüm gedərdim. Alardım ondan hayıfımı.

Şahnəzər qəhqəhə çəkib gülür.

U s u b. Vay astvas! Nəyə gülür bu Şahnəzər? Açılan yerimiz var, məlik Hüsü?

H ü s ü. Arsızlığına salıb də.

Ş a h n ə z ə r. Məruz tutun, ağalar, eləcə dayım Hüsünü Pənahəli bəylə üz-üzə dayanmış xəyal elədim. Gülmək tutdu məni.
(Gülür)

H ü s ü. Gədə, sarımağa adam tapmadın? Səni məliklər sırasına çıxardan, adam eləyən mən deyiləm?

A l l a h q u l u. Bədirin! Sizin boş iyəşmələriniz bizi tənge gətirdi. Ağalar biz tək özümüzün, var-dövlətimizin taleyini

düşünmürük, biz Qarabağa köçürülən ermənilərin də dərini çəkirik. Biz köçəriliyə, qovulmaqdan yorulduq, axır daimi məskən seçməliydik, elə seçmişik də. Bu məskənin adı Qarabağdır. Biz ya əbədi qarabağlı olmalı, ya da burada, bu torpaqda qırılıb məhv olmalıyıq.

Y e q a n. Məlik Allahqulu çox doğru buyurur, bu ölüm-dirim məsələsidir.

Ş a h n ə z ə r. Xalqını istəyən onu davaya, ölüm-dirim savaşına aparmaz. Məgər Qarabağda müsəlmanlarla adam kimi mehriban yaşamaq mümkün deyil? Nadir şahın başmaqlarını yalayınca, elə Pənahəli bəyə tabe olun də.

A l l a h q u l u. Şahnəzər, sən niyə başa düşmürsən ki, Nadir şah çox uzaqdadır. Biz sözdə ona tabe olacağıq, bir də illik vergisini göndərəcəyik. Həm də Nadir şahdır, Əfşardır, Pənahəli kimdir, qaçaq-quldur.

Qəfil güllə səsləri eşidilir, at kişnəyir. Üzləri yarıyacaq başlıqla örtülü İbrahim ağa, Lütvəli bəy və bir neçə silahlı gəlir. Yenə də atəş açılır. «Vay astvas!», «Bu kimdir, ara?», «Qaçaqqlar!» kimi atmacalar eşidilir.

L ü t v ə l i b ə y. Əllər yuxarı! Tərpənməyin! Demədim əllər yuxarı?!

İ b r a h i m b ə y. Eşitmədik? Tüfəngə əl atanın anasını ağladaram.

L ü t v ə l i b ə y. Tərpənməyin! (*Havaya atəş açır*) Siz mühasirədəsiniz!

U s u b. Vay astvas!

L ü t v ə l i b ə y. Məlik Yeqan, eşitmədin? Əllər yuxarı?!

Y e q a n. (*Əllərini qaldırır*) Nə olub, oğul, kimsiniz siz, biz binəva ermənilərdən istəyiniz nədir?

I s i l a h l ı. A kişi, danışma, əllər yuxarı!

İ l s i l a h l ı. Sən də! (*Tüfəngi Allahquluya çevirir*) Eşitmirsən?

A l l a h q u l u. Əlləri qaldırmasam, nə edəcəksən? Gülləyə tutacaqsan bizi? Məgər biz uşaq-muşağıq? Hərəmizin dalında bir məliklik dayanır.

H ü s ü. Ha li! (*Əlləri göydədir*) Biz xəmsə məlikləriyik, yoldan ötən yox. Bura Nadir şahın babam dediyi məlik Yeqanın tarlalarıdır.

L ü t v ə l i b ə y. Sən öləsən! Bəlkə külli-Qarabağ da sənindi?

A l l a h q u l u. Yaxşı, dediz əllərimizi qaldırdıq, tərpənməyin, tərpənmirik, sonra? Nə istəyirsiniz?

L ü t v ə l i b ə y. İndi bilərsiz. (*Havaya atəş açır, məliklər diksinir*) Pənah xan Cavanşir gələr, özü də deyər.

Y e q a n. Pənah xan? O kimdir? Bəlkə...

Pənahəli xan gəlir. Hamı tələşdə və heyrətdədir.

P ə n a h x a n. Xoş gördük, ağalar! Bu nə gündür, əlləriz niyə göydədir? Salın aşağı, sizə qol-qılça qaldırmaq yaraşmır. Yeqan baba bu yaşda...

Y e q a n. Pənahəli bəy...

L ü t v ə l i b ə y. (*Üzünü açır*) «Bəy» yox qoca Pənah xan!

Y e q a n. Lütvəli bəy? Neynək, olsun Pənah xan, onun xanlardan nəyi əskikdir? Biz də öz aramızda çoxdan ona xan deyirik.

P ə n a h x a n. Yaxşı, niyə donub qalmısınız? Şahnəzər məlik, sən də burdasan? (*Şahnəzər dinməyib başını aşağı salır*) Yəqin ki, mənə necə tutmağı, şaha təhvil verməyi müzakirədən keçirirdiz. Buyurun, özüm öz ayağımla gəlmişəm. Allahqulu məlik, köhnə dost, sən də burdasan, niyə gizlədirsən gözlərini?

A l l a h q u l u. Niyə gizlədirəm ki, gizlətmirəm...

P ə n a h x a n. Çox gözəl! Yenə görüşdük sənislə, yenə üz-üzə gəldik.

A l l a h q u l u. Elədir, dünya dar dünyadır, Pənahəli bəy...

L ü t v ə l i b ə y. Pənah xan!

A l l a h q u l u. (*Gülümsəyir*) Neynək, olsun Pənah xan. Biz müdrik adamlarıq, bəyin xan, xanın şah olmasına darılmarıq.

P ə n a h x a n. Doğrudanmı siz özünüzü müdrik hesab edirsiniz? Bəs elədirsə, niyə bizim torpaqda dolanır, çörəyimizi yeyir, suyumuzu içir, sonra da bizə düşmən çıxırsız? Budur sizin müdrikliyiniz? Məlik Allahqulu, mən bilən bu xainlikdir!

Y e q a n. Allah eləməsin, Pənah xan, xain nə, xəyanət nə? Biz müsəlmanlara, Qarabağın yerli əhalisinə həmişə yardımçı, köməkçi olmuşuq, qız vermişik, qohum olmuşuq.

P ə n a h x a n. Elədir, qız vermisiz, qohum olmuşuq, amma ki Nadir şahın qılığına girib mənim qohum-əqrabamı, elimi-elatımı Sərəxs düzünə köçürtdürmüşüz. Mən neçə ildir oğlanlarımın, ailəmin üzünə həsrət qalmışam. Allahqulu, Cavanşir nəslinin say-seçmə igidlərini şərləyib qansız Nadirin qəzəbinə tuş gətirəndə qorxmadınmı nifrətimizdən? Bilmədinmi, haqq gec eliyər, güc eliyər? Qardaşım Fəzləli sənə nə pislik eləmişdi ki, onu şərləyib verdin güdaza? Bundan sonra sən necə rahat yaşayırsan?

A l l a h q u l u. Pənah xan, mən nəkarəydim Nadir şah mənim sözümlə durub-otura, kimisə cəzalandıra? O, həşəmətli İran hökmdarı Nadir şah, mənsə onun hüzurunda baş endirən zavallı erməni məliyi.

P ə n a h x a n. Neynək, məlik Allahqulu, qoy sən deyən olsun, amma haqq nazilər, üzülməz. Qayıdır, gəlir mənim didərgin saldırdığın elim-obam, Cavanşir, Kəbirli, Otuzikilər elatı, artıq yoldadırlar, çıxıblar Sərəxsdən. Özün cavab verəcəksən onlara!

U s u b. Vay astvas! Bəs o camaat Nadir şahın qəzəbindən qorxmur?

P ə n a h x a n. Nadir indi çox-çox uzaqlardadır, ağalar, əliniz çatmaz ona.

A l l a h q u l u. *(Piçıldayır)* Ola bilməz...

P ə n a h x a n. Məliklər, bilin və agah olun, kölgəsində gizlənib gödən sökdüyünüz Nadir şah Əfşar artıq yoxdur.

U s u b. Vay astvas!

Ş a h n ə z ə r. Necə yəni yoxdur? Yoxsa...

P ə n a h x a n. Bəli, məlik Şahnəzər, Nadir şah sui-qəsdin qurbanı olub. Onu özgə əyanları yatağında qanına qəltan eləyiblər.

A l l a h q u l u. Axı bu necə ola bilər?

P ə n a h x a n. Bilin, ağalar bu gündən külli Qarabağın ixtiyaratı məndədir. Sizin hakiminiz Nadir şah yox, Pənah xan Cavanşirdir.

U s u b. Vay astvas!

Məliklər çaşqın vəziyyətdədirlər. Bir-birilərinə baxırlar.

Y e q a n. Hayıf Nadirdən, hayıf!

H ü s ü. Ta deyin, qırıldı da belimiz.

Ş a h n ə z ə r. Sevinin, məliklər, qaniçənin biri azaldı. Nə boynuzun vurulmaq təhlükəsi qaldı, nə gözüzə mil soxma qorxusu, nə də gündəyməzinizin paya əzabları.

H ü s ü. Biqeyrət danışma, Şahnəzər, səsini kəs, yoxsa mən özüm kəsərəm!

Ş a h n ə z ə r. Hüsü, cin atına mindirmə məni! Baxmaram dayımsan, ağsaqqalsan!..

A l l a h q u l u. Bəsdirin! Pənahəli bəy, Nadir şahın ölümünü necə sübut eləyə bilərsən?

P ə n a h x a n. Ən yaxşı şahid budur, oğlum İbrahim ağa. Neçə gün, neçə gecə at çapıb bu xəbəri mənə çatdırmaq üçün, Nadiri öldürənlər də məlumdur. Sizin kimi ətəyindən öpənlərdir.

U s u b. Yaxşı, bəs indi... Vay astvas!.. *(Əlləri ilə başını tutur)*

Y e q a n. Yaxşı, Pənah xan, ölənlə ölmək olmaz, Nadir şah artıq haqq dünyasındadır, indi məsləhətin nədir, biz neynəməliyik?

P ə n a h x a n. Mənim beş yüz atlım var.

L ü t v ə l i b ə y. Dayı, altı yüz əllini keçib.

İ b r a h i m a ğ a. Elədir, Naxçıvandan bura çatanacan bizə qoşulanlar çox oldu.

A l l a h q u l u. Biz də tək deyilik, Pənah xan, bizim də silahlılarımız az deyil. Onları saxlamağa sərmayəmiz də qədərincədir.

P ə n a h x a n. Bilirəm, məlik Allahqulu, mənim hər zaddan xəbərim var, onu da bilirəm ki, birləşib vahid bir ordu yarada bilməsəniz də, ayrılıqda güclü dəstələriniz var, amma mən sizinlə dava eləmək niyyətində deyiləm, mən Qarabağa savaşı yox, əmin-amanlıq, sülh gətirmək istəyirəm, mən Qarabağ elatlarını birləşdirmək, güclü və böyük bir xanlıq yaratmaq, sizi də özümə müttəfiq görmək istəyirəm, unuduram keçmiş inciklikləri. Razi olsaz xoş, olmasaz, ya sizə verər Allah, ya mənə verər Allah! Döyüşəcəyik kişi kimi, üz-üzə! Nə deyirsiniz? *(Məliklər bir-birlərinə baxırlar)* Yeqan

məlik, Nadir şah sənə babam deyib, ağıllı, müdrik ağsaqqal bilib, sözünü de.

Y e q a n. Pənahəli bəy, sənə indidən xan deyirəm, soruşmuram daha ki, bu xanlığı sənə kim verdi?

P ə n a h x a n. Mən özüm özümü Qarabağa xan elan etmişəm, ağalar, hamız eşidin, özüm!

U s u b. Vay astvas!

Y e q a n. Özgə söz bilmirsənsə sus, Usub, tsayit qdri! Pənah xan, bir Allah şahiddir ki, bir az qabaq məliklərə deyirdim ki, Nadir şah uzaqdadır, biz ittifaqı Pənahəli bəylə qurmalıyıq. Elə dedim, ağalar, ya demədim?

H ü s ü. (*Kənara*) Qoca tülkü!

Ş a h n ə z ə r. O sözləri sən yox, mən dedim, Yeqaq baba.

Y e q a n. Əlbətki sən dedin, Şahnəzər, sən mənim qəlbimdən keçənləri dilinə gətirdin, ürəyimdən xəbər verdin, axı qoca adam çox düşünər, az iş görər, cavansa əksinə, az düşünər çox iş görər, çoxu da ala yarımçıq, tələsik. (*Gülür*)

P ə n a h x a n. Bəs Çiləbörd məliyi Allahqulu nə deyir, ittifaqa girəkmi? Onsuz da siz mənsiz Qarabağı idarə eliyə bilməzsiz, Sərəxs düzündən qurtulub gələn millət sizi bastalayıb keçər. Onun qarşısını ancaq mən ala bilərəm, Pənah xan Cavanşir!

A l l a h q u l u. Mən razı, amma... (*Məlikləri süzür və Pənah xana*) Bizim şərtimiz var.

P ə n a h x a n. İttifaq şərtsiz olmaz. Mənim də şərtim var.

A l l a h q u l u. Onda buyur, əvvəl sən söylə şərtini.

A l l a h q u l u. Onda buyur, əvvəl sən söylə şərtini.

P ə n a h x a n. Məliklər, xanlığın yaranmasına, möhkəmlənməsinə sərmayə yardımı gərəkdir, bu yardımı sizdən gözləyirəm. Razısızsa, siz də öz şərtinizi deyın.

A l l a h q u l u. Şərt deyəndə ki, bizim torpaqlarımız, mal-mülkümüz, silahlı dəstələrımız toxunulmaz qalır. Zəmanət verirsənmi, Pənah xan?

L ü t v ə l i b ə y. O torpaqlar sizindir?

P ə n a h x a n. Sən sus! Razıyam, məlik Allahqulu. Bu mənim əlim!

Y e q a n. Bu da bizim əlimiz!

Əvvəl Yeqaan, sonra Allahqulu, Usub və Şahnəzər Pənah xanın açılmış əlinin üstünə əllərini qoyurlar. Hüsü yaxınlaşmır.

P ə n a h x a n. Məlik Hüsü, sən bu ittifaqa qoşulmursan?

Y e q a n. Hüsü, yaxın gəl, bu ittifaq məsləhətdir.

H ü s ü. *(Nəsə ermənicə deyindir)* Mən fikirləşməliyəm. Şahnəzər, sən də əlini çək, Vərəndə məliyi hələ ki, mənəm.

Ş a h n ə z ə r. Dayı, bəs mən kiməm, bəlkə mən heç Vərəndə məliklərinə şərik deyiləm, bəlkə mənim də payıma yiyə durmaq istəyirsən?

H ü s ü. Sənin payın mən öləndən sonra olacaq, bacıoğlu, çək əlini ordan!

Şahnəzər əlini çəkir, o biri məliklər də əllərini çəkirlər.

Ş a h n ə z ə r. (*Hüsüyə yaxınlaşıb pıçıldayır*) Nə deyirsən, dayı, sən məni niyə pərt eləyirsən? Sənin heç züryətin də yoxdur, onsuz da nəyin var, mənimdir.

H ü s ü. Mən o it uşağı ilə ittifaqa girməyəcəm, səni də qoymayacam. Özün də tələsmə, mən hələ ölmürəm.

Ş a h n ə z ə r. Sən mənim ağam deyilsən.

H ü s ü. Sənin qanın murdardır, bacıoğlu, sənin müsəlman qatışığın var!

Ş a h n ə z ə r. (*Əlini xəncərinə atır*) Dayı, sözünü bil!

Y e q a n. Ağalar! Hüsü! Biriz dəli olanda, o biriz ağıllı olun!

H ü s ü. Sən məni hədələyirsən, küçük? Mənə xəncər çəkirsən? (*Tüfəngini hərləyir*) Deyirsən kürəyini paralayım donuz gülləsiylə?

Ş a h n ə z ə r. (*Xəncərini onun ürəyinə saplayır*) Al, qoca kaftar!

U s u b. Vah!

H ü s ü. Sən, a... a... a... (*Nəfəsi çıxmır və Şahnəzərin ayaqları altına yığılır*)

A l l a h q u l u. Sən neynədin, namərd?

Y e q a n. Mən bilirdim ki, bunların iyəşməsi yaxşıqla qurtarmayacaq.

Şaşırmış Şahnəzər xəncəri Hüsünün meyidinin üstünə atıb, çaşqın halda gedir.

P ə n a h x a n. Bu heç yaxşı olmadı.

Y e q a n. Pənah xan, müqəddəs kitablarda deyildiyi kimi, nəyin yaxşı, nəyin pis olduğunu biz bilmərik. «Qan qovuşuqdur» deyər qarabağlılar.

P ə n a h x a n. Məliklər, bu hadisə bizim ittifaqımızı poza bilməz. Bizi böyük işlər gözləyir.

A l l a h q u l u. Allah mərdimazara lənət eləsin! Aparaq bu binəvanı.

Məliklər Hüsünün meyidini aparırlar.

P ə n a h x a n. *(Onların arxasınca baxır)* Qan qovuşuqdur, elədir məlik Yeqan, qan qovuşuqdur, yuxuda görəndə, gerçəkdə isə qan davadır, savaştır. Bizim bir əlimiz həmişə silahda olmalıdır.

L ü t v ə l i b ə y. Niyə onları birdəfəyə qırmadın, dayı? Niyə sağ buraxdın? Hələ o məlun Allahqulu? Axı o bizim qanımıza yerikləyir. Gözlərindən məkr, hiylə tökülür.

İ b r a h i m a ğ a. Mamaoğlu düz deyir, ata, gərək onları sağ buraxmayaydın. Elə o dayısına əl qaldıran Şahnəzəri də. İlan elə ilandı - nə ağı, nə qarası?!

P ə n a h x a n. Tələsməyək, cavanlar, tələsməyək. Əvvəla, onlar tək deyillər, hərəsi bir mahalın məliyidir. İkincisi də nə deyirsiniz, duraq bütün erməniləri qılıncdan keçirək? Bu mümkünmü, lazımmı? Yox, Lütvəli bəy, xeyr, İbrahim ağa, mən günahsız insanları qıra-qıra xan olmaq istəmirəm. Onda mənim ermənidən fərqim nə oldu? Biz çalışıb düşməni dosta çevirməliyik. Ağalar, bizə qılıncla bərabər siyasət, hiylə, fəndgirlik də gərəkdir.

L ü t v ə l i b ə y. Dayı, sən ki həmişə hiyləgərə, kələkbaza nifrət eləmişən, qorxaq tülkü demisən?

P ə n a h x a n. İsfahanda bir adam mənə dedi ki, tülkü qorxaq olsa da, hiyləgərdir, ağıllıdır, onda qayıtdım ki, hiylə ağıl əlaməti olsa da, xeyir gətirməz, o, şərə, xataya işləyir, amma illər keçdikcə görürəm ki, onun sözündə dürr qiyməti həqiqət varmış.

İ b r a h i m a ğ a. Kimiydi o, ata?

P ə n a h x a n. İndi o adam yoxdur bu dünyada, Nadir şahın qəzəbinə gəldi. (*Gülümsəyir*) İndi yuxularda görürəm onu.

L ü t v ə l i b ə y. Bildim kimi deyirsən, dayı...

P ə n a h x a n. Getdik, ağalar, xatirələri dilləndirmək vaxtı deyil. Bizim keçmişdə nə işimiz? İrəli, Lütvəli bəy, haydı, İbrahim ağa, bizi Qarabağ xanlığı gözləyir!

Gedirlər, işıq sönür.

Pənahəli bəyin sarayında qadınlara məxsus süslü bir otaq...

Zərtac xanım bardaş qurub oturub üzünü aldırır.

X a n ı m. Nətəərdir, xanım, sap bərk dartmır ki?

Z ə r t a c. Yox, ay arvad, qorxma, dartsa da gərək dözəm dayna, işini gör. Maşallah, əlin yüngüldü, elə bil yağdan tük çəkirsən.

X a n ı m. Maşallah olsun, xanım, nooluf ki, saa, yağdan nəyin əskiydi, quyruq kimisən, namxuda, vallah arvadlığımnan mənimcə tamahım düşür saa.

Z ə r t a c. Ətin tökülsün, arvad, ətimi tökmə, birtəhər oldum.

X a n ı m. Arvad gərək ərinə islətsin özünü, canına baxsın, sığal versin hər yerinə, ortasını sıxıb sağrısını dikəlsin, yoxsa bu nədi, tük basıb üz-gözünü? Ölməmişəm ki, mən qarabaxt, çağırtdır gəlim dayna. Vallah səni bir marala döndərim ki, ta nədeyim?

Z ə r t a c. Ay arvad, işini gör, bir azdan xan gələsidi, az danış.

X a n ı m. İndi qurtarıram, qadan gəlsin ürəyimə. Bir belə bax, namxuda, namxuda, əllərim qızıldı dayna.

Z ə r t a c. *(Qəhqəhə ilə gülür)* Təriflə özünü, matahını mindir qiymətə.

X a n ı m. Sən lağ elə. Öyrəli qozbel Vəlinin o əyri qızı var ey, hə, sən tanımazsan, kasıb adamdılar, vallah, dədəmin goru haqqı,

nətər bəzəy-düzəy vurdumsa, duzsuz anası yastı Fatma dedi ki, biz elə hamımız nəsillicə gözəl olmuşux.

Z ə r t a c. (*Qəhqəhə ilə gülür*) Ay arvad, bəsdı dayna, gözlərim yaşardı, indi kişi gəlif çıxar.

X a n ı m. Buy başıma xeyir, neynirəm ay xanım, kişiyə pislik eliyirəm, arvadının əl-ayağını qayrırım dayna.

Z ə r t a c. (*Daha bərk gülür*) Ətin tökülməsin, arvad, yazıqsan.

X a n ı m. Bax gör xınalı kəklik kimi nə qaqqıldayırsan, maşallah, maşallah... Arvad gərək gülsün-oynasın kişiyənən. Ər deyən, gülən şux arvadı sevər. Ona görə də o erməni harsınlarından ötəri sinoy gedirlər, elə bilirsən o axçıların dərdi-səri yoxdu?

Z ə r t a c. Ey, ay Xanım xala, gərəkdir ki, ürəyin açıla güləsən dayna.

X a n ı m. Buy, bəxtəvərin qızı, sənın ürəyin niyə sıxılmalıdı? Pənah xan Cavanşir kimi ərin, namxuda, namxuda pəhlivan qələt eliyər yanında. Bax bu qocalığımnın onu görəndə gözümü bilmərrə çəkəlmirəm, əsməcə tutur bədənimi. Namxuda, biləkləri qurğuşun kimidi, ta qalanını da sən bilərsən... (*Qəhqəhə ilə gülür*)

Z ə r t a c. (*Gülür*) Oyunun olsun, arvad, sənın də canında az yoxdu.

X a n ı m. Eyy ay xanım, nə görmüşəm mən yazıx, üçcə dəfə ərə getmişəm, amma başım daşdan-daşa dəyif ey, hələ hamısını

açıf-ağartsam... *(Gülür)* Hə, nətərdi, belə dur görüm, maşallah, elə bil soyutma yumurtadı yanaxların. *(Qəfil yanağından öpür)*

Z ə r t a c. *(Diksindir)* Buy! Ay arvad... Üstünə od tökülsün, qorxutdun məni.

X a n ı m. Niyə qorxursan, ağrın ürəyimə? Qoy bir qaşlarına da əl gəzdirim. Dədəmin goru haqqı, xan bu gecə sənnən əl çəkmiyəcək... *(İşləyə-işləyə oxuyur)* Qaradır qaşların, gendir arası... Səni çox sevirəm, nədir çarası?..

Z ə r t a c. Xanın üzünü görürəm ki, mən yazıq, qalanı qala dalınca tikdirir. Bayat bəs eləmədi, Şahbulax xoşuna gəlmədi, indi də Pənahabadı tikir. Birinci də məni gətirif salıb bura. Gecəsi-gündüzü yoxdu, üzünə həsrətəm.

X a n ı m. Maşallah de, xanım, nəzər dəyər, pis gözə barmağımın beşi də.

Z ə r t a c. Ta demir ki, arvadım var, üç oğlumun anasıdır, gözü qalıb qapıda. Xanım xala, düz bir aydı görmürəm üzünü.

X a n ı m. Başıma xeyir, o cür kişi deyirsən bir aydı arvadsızdı? Bəlkə kiməsə uyub, ay xanım, başına dolanım?

Z ə r t a c. Nə danışırısan, ay arvad? Onu kim deyir? Kimin qızıdı, mən tanıyıram, adı nədi?

X a n ı m. Buy, bismillah, Zərtac xanım, mən qarabaxt məsəlçün dedim, dilim-ağzım qurusun! Yanı ki Pənah xan kimi kişi qala tikif-sökməklə irahatlana bilməz axı.

Z ə r t a c. Xanım xala, oxu atıb yayı gizlətmə, kimdi o çəngi, adını de maa, yoxsa aləmi qana çalxıyaram.

X a n ı m. Bu canım ölsün, mən bir şey bilmirəm, heç eşitməmişəm də.

Z ə r t a c. Vallah, bir oyun oynuyaram ki, Hacı Çələbi xanın hücumundan betər olar.

X a n ı m. Pah, Hacı Çələbi neynədi ki, suyu süzülə-süzülə qayıdış getmədi xarabasına? Ondan sonra xanımızın urvatı bir az da artdı. Hələ o qoca tülkü nətəər demişdi? Pənah xan sikkəsiz qızılydı, biz ona sikkə vurub qayıtdıq.

Z ə r t a c. Nə sikkə, ay arvad, o nə deməkdi? Sözü niyə azdırırsan?

X a n ı m. Niyə azdırıram, qadan ürəyimə? Çələbi xanın dediyi oydu ki, bu davaynan qurbanı olduğum Pənah xana urvat gətirdik, ətraf xanlar qandılar ki, Hacı Çələbinin bata bilmədiyi Pənah xan Cavanşiri yalın əllə tutmaq xəyaldı. Belə dur görüm, hə, sağ qaşını bir az nazildəcəm.

Z ə r t a c. Ay arvad, sən məni dağa-daşa salma, de görüm xan kimə uyuf?

X a n ı m. Zərtac xanım, balam yoxdu, sonsuz arvadam, bircə canım var, onnan xeyir görmüyüm yalan deyirəmsə, mən qarabaxt gümanımı dedim, deməmiş olum.

Z ə r t a c. Mən on il sürgündə sərəsər can çürüdüm Pənaha görə, o da sonra məni ayaq altına atsın köhnə paltar kimi?

X a n ı m. Ey ey, xanım, kişidə ehtibar hardadı?

Z ə r t a c. Xanım xala, adı Süsənbər deyil o.. çənginin?

X a n ı m. Süsənbər kimdi, az? Sən də eşitmisən? Bə niyə Süsənbər? Bizim mahalda Süsənbər adında arvad nəəzir, biri varıydı dəyirmanın yanında, onun da ağzında dərmana bir dişi yoxdu. Bəlkə mən tanımıram, bu təzə çirt eliyif çıxan şortulardandı?

Z ə r t a c. (*Fikrə dalır*) Nə bilim, bilmirəm kimdi, elə ağılıma gəldi soruşdum.

X a n ı m. Neynək, bir sorağ eliyərəm, di bir belə dur, tökülmüşüm yaxşı görmür, hə...

Z ə r t a c. Uy! Yavaş, ay arvad, qaş düzəltdiyin yerdə vurub gözümü tökərsən.

X a n ı m. Qorxma, qoy bunu da çəkim...

Z ə r t a c. Xanım xala, o Həzrətabbasın ala gözlərinə and olsun, o Süsənbər-di-nədi, tanıyam, biləm kimdi, meyidini özüm qoyaram. Bədi, ta yığışdır dəstgahı, yoruldum.

X a n ı m. Maralsan ey, maral, ay kimi işıx saçırısan, gün kimi bərq vurursan, sifətin tabax kimidi, dəsdəyirmi. Belə yerdə deyiflər ki, arvadı sığal saxlayar, atı tumar.

Z ə r t a c. Sabah da gələrsən, başıma basma yaxarsan, öyrəli gözümə beş-üç ağ tük dəyib. Di yeri, indi xan gələsidi, səni görməsə yaxşıdı.

X a n ı m. Yaxşı, ağrın alım, gedirəm, kaş bir milçəyə dönüb qoneydim xəlvət bir yerə, baxaydım, göreydim xan saa neyniyir?

Z ə r t a c. Buy, başıma xeyir! Nə abırsız arvadsan az, sən. Yeri, yeri... Allah ətini töksün!.. Yeri!

X a n ı m. Gedirəm, qadan ürəyimə, gedirəm.

Z ə r t a c. Hə, al bunu da... *(Pul verir)* Yeri, əlin-qolun var olsun!

X a n ı m. Sağ ol, ay xanım, Allah oğlanlarını saxlasın! Hə, yadıma düşdü, danışır ki, məlik Şahnəzər qızı Hürzadı İbrahim ağaya verir, heylədi, xanım?

Z ə r t a c. *(Həvəssiz)* Nə bilim, vallah, siyasətdi dayna, mən qarışmıram. Eşitdiyimə görə, yumru qızdı, tökmə bədənli, möhkəm baldırlı.

X a n ı m. Ay Zərtac xanım, bu İbrahim ağa evlənməkdən yorulmadı? Bu xartana siyasət olar?

Z ə r t a c. Varlığa nə darlıq, az? Bir də... Xan özü bilən məsləhətədi, biz nəkarəyik?

X a n ı m. Nə deyim, vallah, Allah özü qüvvət versin! *(Gedir)*

P ə n a h x a n. *(Gəlir. Zərtac xanım dik qalxır və örpəyi ilə yüngülcə yaşmanır)* Zərtac xanım, axşamın xeyir, nə təhərsən? Müşk-ənbər iyi gəlir səndən.

Z ə r t a c. Həmişəki iydi, xan, sən yadırğamısan.

P ə n a h x a n. Eyhamlı danışırısan, Zərtac xanım.

Z ə r t a c. Niyə eyhamlı? Gün hayandan çıxdı ki, Pənah xan bizi yadına saldı?

P ə n a h x a n. Giley eləməyə haqqın var. Kişi olan gərəkdir ki, sənin kimi gözəli yaddan çıxartmasın.

Z ə r t a c. Doğru buyurursan, xan, gərəkdir, amma çıxmışam mən yaddan. Neynək, mən hövsələliyəm, Sərəxs düzündə on il gözümün kökü saraldı yad yollara baxmaqdan, indi də burda saraldıram gözümün kökünü. Nə deyim, görünür hökmdar arvadlarının qisməti belədir.

P ə n a h x a n. *(Ciddiləşir)* Qismətindən narazısan?

Z ə r t a c. Allah eləməsin, xan, amma ki qulağıma sözlər çatır.

P ə n a h x a n. Qısqanırsan? Xanı qısqanmaq, bu ağıllı işmi? *(Yüngülcə özünə tərəf çəkir)* Nə yaman gözəlləşmişən, müşkənbər qoxusu da buxağından gəlir. Sən heç dəyişməmişsən, tay da gözəlləşirsən.

Z ə r t a c. *(Nazlanır)* Mənim iyirmi yaşında oğlum var, xan.

P ə n a h x a n. Sənə bir biləzik almışam. Gör nə boyda yaqut qaşığı var?

Z ə r t a c. *(Sevinir)* Qadan alım, xan, ağrın-acın ürəyimə gəlsin! *(Hədiyyəyə baxır)* Vay dədəm, vay, nə boyda yaqutdur? Pənah, yaqut mənim daşımdır, çox düşərri cəvahirdir. Bura malına da oxşamır.

P ə n a h x a n. Hindistan malıdır. Vərəndə məliyi Şahnəzər pay gətirib. Dedikcə etibarlı, səxavətli adamdır. Neçə ildir atlarımın darı yemini verir. Elə bil heç erməni məliyi deyil. Pənahabadın tikintisində nəxartana sərmayə qoydu.

Z ər t a c. Azarı düşsün o fasıx Yeqanın ürəyinə.

P ə n a h x a n. Yeqan çoxdan ölüb, Zərtac xanım, ili də çıxıb. Ayağımın altını qazan Allahquludu, hələ də Qarabağ xanı olmaq iddiasından əl götürməyib. Bizi davaya çəkən də odu, girib iki müsəlmanın arasına qaratikan kimi.

Z ər t a c. Fikir eləmə, xan, ətlə dırnaq arasına girən iylənib çıxar.

P ə n a h x a n. Nə bilim, bu nətəhər giribsə, nə iylənir, nə də çıxır. Mənim rəqibim olan xanlara o qədər çapar göndərir ki, Çiləbörddə ta erməni qalmayıb. Gərək onunla haqq-hesabı axıra çatdıram, yoxsa fitnə-fəsad bitməyəcək.

Z ər t a c. Bə nəyi gözləyirsən, xan? Niyə birdəfəlik vurmursan başından ki, gözləri ovcuna düşə?

P ə n a h x a n. Fürsət gözləyirəm, Zərtac xanım, məqam axtarıram. Nəysə... Baxım, bəh-bəh, nə yaxşı yaraşır? Bu biləzik sənənin ağca biləyində gözəlliyini yüz qat artırır.

Z ər t a c. Başına dolanı, xan, azarın ürəyimə, bir söz soruşacam, amma ki, hirslənmə.

P ə n a h x a n. *(Onun biləyindən yapışıır)* Hirslənmək niyə, sözünü de.

Z ər t a c. Süsənbər kimdi?

P ə n a h x a n. *(Tutulur və qadının əlini buraxır)* Nə Süsənbər? Süsənbər kimdi?

Z ə r t a c. Soraq eləmişəm, xan, bizim mahalda elə arvad yoxdu, bəlkə...

P ə n a h x a n. Nə bəlkə? Nə demək istəyirsən?

Z ə r t a c. Deyirəm bəlkə orda, İsfahandadır o Süsənbər? Ya Hindistandadı, nə bilim?

P ə n a h x a n. *(Qaş-qabağını tökür)* Sənin başına at təpib? Məndən niyə soruşursan? Məgər mən övrətlərlə oturub-dururam?

Z ə r t a c. Ta niyə qeyzlənirsən, xan, qurbanın olum? Sözdü soruşuram dayna.

P ə n a h x a n. Mən o adda arvad tanımıram.

Z ə r t a c. Bə elədisə, qanın niyə qaraldı? Bəlkə Süsənbər o İsfahanlı çənginin adıdır?

P ə n a h x a n. Necə? Nə təhər dedin? *(Əlini qaldırır ki, vursun, amma saxlayır özünü)*

Z ə r t a c. Vur, niyə vurmursan, vur halalca arvadını, üç oğluyun anasını. Sal ayağının altına tafda, o çəngiyə görə.

P ə n a h x a n. Lənət sənə şeytan!

Z ə r t a c. Onun kim olduğunu deməsən, əl götürməyəcəm səndən, Pənahəli. Döysən də, öldürsən də.

P ə n a h x a n. Deyəsən qudurmusan sən? Yoxsa... *(Getmək istəyir)*

Z ə r t a c. *(Qabağına keçib diz çökür)* Qurban olum, Pənahəli, bir qələtdi elədim, getmə. Əlbət ki, illərlə əhli-əyalından aralı düşmüş

kişinin... *(Hönkürüb ağlayır)* Mən səni qınamıram... *(Daha bərk hönkürür)*

P ə n a h x a n. Sən mənim üç oğlumun anasısan, Zərtac xanım, vəliəhdim İbrahim ağa sənin oğlundur, bu azdır? Kifayət eləmir? Pənahabadda birinci imarətdə yaşayan sən deyilsən?

Z ə r t a c. Qurban olum, xan, sən yuxuda Süsənbər deyib inildəyəndə, elə bilirəm ürəyimi aralayıb içinə piltələr düzürlər. *(Ağlayır)*

P ə n a h x a n. Nə dedin, mən yuxuda Süsənbər deyib inildəyirəm? Sayıqlayıram?

Z ə r t a c. Məni döysən, öldürsən, ondan min pay yaxşıdır.

Uzun çəkən pauza.

P ə n a h x a n. *(Qəmli)* Arxayın ol, Süsənbər ta yoxdu, çoxdan yoxdu. Gəl o bədbaxtın ruhunu incitməyək. Mən İsfahandan qaçıb qurtulandan sonra Nadir şah onu tikə-parça elətdirib, qurd-quşa yem elədi. Süsənbər dediyin qadın çoxdan yoxdur.

Z ə r t a c. *(Yarı sevincək - yarı kədərli)* Allah rəhmət eləsin!

P ə n a h x a n. Əgər onun sözüne əməl eləməyib bircə gün də ləngisəydim, İsfahanda nə mən Pənahəli xan olardım, nə də sən Zərtac xanım xan arvadı. Şükür elə xudaya, dua elə, onsuz da düşmənlərimiz çoxdur. *(Gedir)*

Zərtac hönkürüb ağlayır.

İşıq sönür.

Şuşa qalası. Pənah xanın sarayında iri zal. Pənah xan, Heydərqulu xan və Vəzir Molla Dəlili söhbət edirlər. Kiçik masada meyvə və şərbət var.

P ə n a h x a n. Heydərqulu xan, mən həmişə sənin dost-qardaş münasibətini hiss eləmişəm, mənim bu ağır günümdə uzaq yolu qət eləyib gəlməyin də məni ziyadə şad elədi.

H e y d ə r q u l u x a n. Naxçıvan eli həmişə Qarabağ xanına arxa olub, Pənah xan. Az vaxtda bütöy Azərbaycanda sənin ad-san qazanmağın, Adil şahın özünün sənə xanlıq fərmanı göndərməsi, inan ki, bizi xoşhal elədi.

P ə n a h x a n. Heydərqulu xan, bir Allah şahiddir ki, mən neynəyirəmsə, millətimi, xalqımı, bu ziqiymət Allah payı olan torpağımızın gələcəyini düşünüb eləyirəm, amma ki nə çətinliklərdən keçirəm, xan. Şan-şöhrət artdıqca, düşmənlərim də çoxalır. Ayağı yer tutan özünə borc bilir ki, Pənahabada qoşun yeritsin. Allahın və sənin kimi dostların sayəsində qırmışam onların qıçlarını, amma Fətəli xan Əfşar yaman yara vurdu mənə. Məni sadələvh uşaq kimi aldatdı, İbrahim ağanı hiylə toruna saldı.

H e y d ə r q u l u x a n. Bu namərdlik xana-bəyə yaraşan hərəkət deyil, xan.

V ə z i r. Şükürlər olsun aləmlərin yaradanına ki, hələ bir düşmən ayağı Şuşa qalasına dəyməyib, dəyməyəcək də inşallah.

H e y d ə r q u l u x a n. Şuşa dedin, Molla Dəlili? Biz tərəflərdə də Pənahabada Şuşa deyirlər. Pənah xan, nə gözəl fikirləşib seçmişən bu dilbər guşəni? Allahdan səngərli-sipərlidi bu yerlər.

P ə n a h x a n. Heydərqulu xan, bu qalanın üstünə gəlib çıxınca, üçünü tikdim, axırda dayandım bu yerdə. Görünür ki insan yığıla-yığıla yerimək öyrənir.

V ə z i r. Elə olmasaydı, astarabadlı Məhəmməd Həsən xan Qacar buranı bir ay mühasirədə saxlayıb, sonra quyruğunu qilçalarına qısıb əkilməzdi. Bildi ki, Şuşa onun xörəyi deyil.

H e y d ə r q u l u x a n. Hər şeydən xəbərimiz var, xəmsə məliklərinin xəyanətlərini də eşidirəm, Pənah xan, çatır qulağıma...

P ə n a h x a n. Vallah gülməyim gəlir, həm də qəzəbim içimi doğrayır. Bu ermənilər nə qədər bizə hiylə gəlirlər? Nə qədər xəyanət edirlər, üstümüzə gələn düşmənin qabağına düşüb bələdçilik eləyirlər, xəlvətə düşəndə, bıçağı kürəyimizə sancırlar, yenə bizə dərs olmur. Elə ki quyruqları qalır qapı arasında, elə dil çıxarırlar, elə qılıqlanırlar ki, hər şey yaddan çıxır. Bu nə sirdir, Heydərqulu xan, nədir bizi bu qədər unutqan eliyən? Bunları hansı düşmən sırasına salaq biz?

H e y d ə r q u l u x a n. Görək bu yerdə bizim müdriklərimiz nə deyirlər? Vəzirlərin işidir siyasət açmaq.

V ə z i r. Düşmənləri, xan sağ olsun, mən iki yerə bölmüşəm: nifrət edənlər açıq düşmənlərdir ki, qoşun çəkib bizi payı-mal eləmək iştiaqına düşürlər. Astarabadlı Məhəmməd Həsən xan kimi, şərəfsiz hiyləyə əl atan Fətəli xan Əfşar kimi, ikinci qisim düşmənlər isə gizli düşmənlərdir ki, kin-küdurətdən, paxılıqdan cücərələr. Ermənilər ikincilərdəndi, gizli düşmənlərdir ki, daima fürsət axtararlar yara vurmağa. Bizim müsəlman xanlıqlarının arasını vurub, düşmən eləyən də onlardı. Biz də kələyə uyub bir-birimizə silah qaldırıyıq, cahillik edirik.

H e y d ə r q u l u x a n. Molla Dəlili çox düz buyurur, Pənah xan. Sənin o Allahqulu məliyın Şəkiyə, Şirvana gedir, danışıqlar aparır, o biri xanlarla sənin əleyhinə ittifaqa girir, mənim yanıma da gəlmişdi, iti qovan kimi qovdum. Erməniyə meydan vermək olmaz, xan. Əsarətdə olanda müti kölədir, elə ki, boş buraxdın, baş qaldırıb torpaq iddiası edəcəklər.

P ə n a h x a n. İş çox, çətinliklər ondan da çoxdur. Heydərqulu xan, amma sənin kimi dostlar da var, dar günün dostları.

H e y d ə r q u l u x a n. Çox razıyam, Pənah xan, Allah da səndən razı olsun! Doğrudan da mən Qarabağ xanlığına dost kimi gəlmişəm. Fətəli xanın hiylə ilə, namərdcəsinə hərəkəti məni xeyli məyus elədi.

P ə n a h x a n. Elədir, xan, mən Fətəli xan Əfşardan çox pisliklər gözləyirdim, amma özünə kişi deyən kəs, şahlıq iddiasında olan ər belə hiyləyə əl atmayaydı gərək. İbrahim ağanı qonaq sifətilə

aparıb dustaq eləmək... Başımdan tüstü qalxır. Taqsır da məndədir, Heydərqulu xan, mənim siyasətim burda çat verdi.

H e y d ə r q u l u x a n. Axı bu necə ola bilərdi, xan?

P ə n a h x a n. Qoy Molla Dəlili desin. Onun məsləhətinə qulaq asmadığım görə nə qədər peşmanam.

V ə z i r. Allah eləməsin, xan, olacağa çarə yoxdu. Heydərqulu xan, Fətəli xan biləndə ki, Pənahabada girə bilməyəcək, hiyləyə əl atdı. O tərəfdən, bu tərəfdən nə qədər igid qırılıandan sonra barışıq təklif elədi. Biz də razılaşdıq, hələ Fətəli xan dedi ki, sülhümüz etibarlı olsun deyə, qızımı oğlun İbrahim ağaya vermək istəyirəm. Xan sağ olmuş da razılaşdı. Elə bu razılığı görə kimi, Fətəli xan bir az da irəli getdi: İbrahim ağanı bir müddətə qonaq aparmaq istədiyini bildirdi.

H e y d ə r q u l u x a n. Ay namərd!

V ə z i r. Deyə-gülə ayrıldıq, İbrahim ağa da qoşuldu onlara. Demə, məlunun fikri özgəymiş. Vəliəhdi girov aparıb ki, Pənah xandan arxayın olsun.

P ə n a h x a n. Mən bu hayıfı Fətəli xanda qoymayacam, Heydərqulu xan, onu öz əlimlə qətlə yetirəcəm, inşallah! O, heç vaxt İran taxt-tacına sahib ola bilməyəcək!

V ə z i r. Xan sağ olsun, indi biz hərbi səfərə çıxma bilmərik. Təhdid təhdid üstündən gəlir. Yuxarıdan Rusiya, cənubdan o biri İran xanları, hərəsi bir şəhərdə özünü şah elan eləyib. Gürcü İrakli, Şəki xanı Hacı Çələbi bu yaşında yenə də bizə hədə-qorxu gəlir, bir

tərəfdən də ermənilər, fürsət, girəvə gözləyirlər ki, bıçağı saplasınlar kürəyimizə.

H e y d ə r q u l u x a n. Pənah xan, mən həmişə qoşunumla qulluğunda hazırım, məni, bütöy Naxçıvan xanlığını özünə müttəfiq bil!

P ə n a h x a n. Hörmətin artıq olsun, xan, mən bu dostluğu həmişə hiss edirəm, görürəm, təklifini də qəbul eləyirəm.

(Qucaqlaşırlar)

V ə z i r. Allah ittifaqınızı möhkəm eləsin!

F ə r r a ş. *(Gəlir)* Xan sağ olsun, məlik Allahqulu hüzurunuza gəlmək istəyir.

Hamı baxışır.

P ə n a h x a n. Eşitdiniz, ağalar? Bəs deyirlər əməli saleh adam gələr sözünün üstünə?

V ə z i r. Bu, şeytan işidir xan sağ olsun! İzn verin gəlsin, görək nə xəbərlə gəlib.

H e y d ə r q u l u x a n. Onu əcəl hərləyir, Pənah xan, qoy gəlsin görək nə deyir, indi nə istəyir?

P ə n a h x a n. Düz deyirsən, xan, nəhayət, mən onu... Lənət şeytana, buraxın gəlsin içəri.

Fərraş gedir.

H e y d ə r q u l u x a n. Qoy gəlsin, yəqin mənim burda olmağımdan xəbərsizdi.

Allahqulu gəlir. Heydərqulu xanı görüb, bir anlığa duruxsa da, tez özünü ələ alır. Pənah xan tərəfə təzim edir.

A l l a h q u l u. Möhtərəm xanların hər vaxtı xeyir olsun!

P ə n a h x a n. Xeyir tapasan, məlik Allahqulu, yaxın gəl, əyləş...

A l l a h q u l u. Xan sağ olsun...

P ə n a h x a n. Əyləş yaxında, əslində sən də bizdən geri deyilsən. Biz hələ xan deyildik, Nadir şah Əfşar sənə sultan deyirdi. Otur, meyvəmizdən ye, şərbətimizdən iç, havamızdan ud...

A l l a h q u l u. Allah artıq eləsin, xan, yemişkən varam. Deyim ki, iki xanın hüzurunda oturmaq özü bir səadətdir. Heydərqulu xanı bircə dəfə görsəm də, haqqında çox gözəl təriflər eşitmişəm, igidliyi, mərdliyi dillərdə əzbərdir.

V ə z i r. (*Kənara*) Kafir yenə dilini saldı işə.

P ə n a h x a n. Məlik Allahqulu, keçək mətləbə, Heydərqulu xanla görüşündən xəbərim var, xan özü bir az qabaq danışdı mənə.

A l l a h q u l u. Çox gözəl, çox pakizə, Allah Heydərqulu xandan razı olsun, biz dədə-babadan müsəlman şahlarına, xanlarına qulluq eləmişik, xidmətlərində olmuşuq. Onlar da hər vədə biz bədbəxt ermənilərdən razılıq eləyiblər.

P ə n a h x a n. Bədbəxt niyə? Məgər şahlara xidmət etmək bədbəxtlikdir?

A l l a h q u l u. Xan sağ olsun, bədbəxt olmasaydıq özgələrə yox, özümüzdə xidmət edərdik, camaat içində də urvatımız olardı.

P ə n a h x a n. Urvatsızlıq budur ki, Nadir şah Əfşar mən müsəlmanı neçə il göz dustağı eləmişdi, sən xaçpərəstə isə «dostum» deyirdi, «sultan» adı vermişdi.

A l l a h q u l u. Xan sağ olsun, düz buyurursan, Nadir şah məlik Yeqana «babam» deyərdi, mənə də sultan, çifayda mən sultanlıq eləyə bilmədim.

H e y d ə r q u l u x a n. *(Kinayəli)* Sən sultanlıqdan çox xanlığa layiqsən, Allahqulu bəy.

A l l a h q u l u. *(Kinayəni hiss etsə də, üzə vurmur)* Allah razı olsun səndən, Heydərqulu xan, bu sözü Nadir şah da deyərdi, amma ki fərmanını yerinə yetirə bilmədi. Deməli, qismət deyilmiş.

P ə n a h x a n. Məsələ qismətdə deyil, məlik Allahqulu, fərasətdədir. Sən vaxtında məni tutub Nadir şaha ərnağan kimi aparsaydın, istədiyini şahdan ala bilərdin. Nadir şahın hüzurundakı görüşümüz yadımdadırmı?

A l l a h q u l u. Yadımdadı, Pənah xan, onda sən dedin ki, kişi gərək unutqan olmasın.

P ə n a h x a n. Əhsən yaddaşına, hafizən güclüdür, fərasətə gələndə... Nə deyim?

A l l a h q u l u. Mən bu tənbehə layiq deyiləm, Pənah xan, mən aciz adam deyiləm, Osmanlı Abdulla paşa ilə cəngi-cidalımdan xəbərsiz olmazsan. Məni məzur tutun, amma deməliyəm. Mən həqiqətən istəsəydim, Nadir şahın fərmanına baş qoşsaydım...

P ə n a h x a n. (Qeyzlə) Tutardın məni?

A l l a h q u l u. Pənah xan, mən uduzmağı da bacarıram. Unutmaq istəyirəm keçmişdə olanları, əlbətki keçmişə müdaxilə eliyə bilsəydik, çox şeyi dəyişərdik. Təəssüf, xan, sən ağıllı, tədbirli siyasət adamısan, yaxşı bilirsən ki, mənim kimi müttəfiq qazanmaq, keçmişlərə görə qisas almaqdan faydalı olardı. Necə ki Pənahabadın tanınmasında, Qarabağ xanlığının yaradılmasında sənə köməyimiz az olmadı.

P ə n a h x a n. Bəlkə də sən haqlısan, amma mənə belə alver gərək deyil.

V ə z i r. Xan sağ olsun, elə keçmişin dərslərindən sərf-nəzər etmədiyimizdəndir ki, düşməni çox vaxt dost bilirik, riyakarlıqla üzümüzə gülənə etibar edir və nəhayətdə uduzuruq.

H e y d ə r q u l u x a n. Sonra da erməni kinayə ilə deyir ki, müsəlmanın sonrakı ağılı.

P ə n a h x a n. Yaxşı, məlik Allahqulu, təşrif gətirməkdə məqsədin nədir?

A l l a h q u l u. Mənim davam torpaq davasıdır, xan sağ olsun!

P ə n a h x a n. Torpaq davası? Kiminlədir o dava, məlik Allahqulu?

A l l a h q u l u. Xan sağ olsun, sənin adamların hər tərəfdən sıxa-sıxa məni qoz qabığına soxur, hamısı da sənin adından. Başına dönüm, axı mən bu torpaqları qılinc gücünə quldurluqla yox, pulla almışam, ətək-ətək qızıl vermişəm. Hələ o Şahnəzər bədəsil, doğma dayısının qatili, sığınıb sənin kölgənə, hədyanlar danışır, qızını İbrahim ağaya verib bir az da qudurub, fironluq eləyir. And olsun babam ərvalına, onun işığını qanla keçirdərəm!

P ə n a h x a n. Molla Dəlili, bu Allahqulunu xanın hüzurunda belə odlu-odlu danışdıran nədir?

V ə z i r. Xan sağ olsun, Allahqulu məliyi danışdıran puldu-qızıldı, çoxalıb, sayını itirib.

A l l a h q u l u. Səhvin var, Molla, məni dilləndirən, xanın hüzuruna gətirən ədalətsizlik, haqsızlıqdı.

P ə n a h x a n. Eşidirsənmi, Heydərqulu xan?

H e y d ə r q u l u x a n. Eşidirəm də, təəccüblənirəm də, Pənah xan. Haqdan, ədaldətdən dəm vuran bu adam mənim yanıma gəlmişdi ki, sənin əleyhinə ittifaqa girək. İndi götür öz hesabını, xan. Düşmən ocaq başındadır.

A l l a h q u l u. Heydərqulu xan, mən səni mərd adam bilmişəm.

H e y d ə r q u l u x a n. Bəsdir bizim mərdliyimizdən istifadə elədiniz, mərdlik yaxşı şeydi, bir dəfə də siz mərd olun, kişi kimi düşmənçilik eləyin, mərdi-mərdanə.

P ə n a h x a n. Məlik Allahqulu, həqiqətən səni hiylə ilə, xəlvətdə baş kəsməklə torladığınız haram qızıl dilləndirir, amma ki bir şeyi

unudursan, mənim əlimdə hakimiyyət var, bir nəmə yığışan ordum səsime müntəzirdir. Qarabağ torpağı nə sənindir, nə Şahnəzərin, nə Hüsünün, nə də gorbagor olmuş Yeqaq babanın! Bu torpağın əsl sahibi qarabağlı Pənah xan Cavanşirdir, sən fitvanla Nadirin qətlə yetirdiyi qardaşım Fəzəlidir, on bir il Sərəxs çölündə zülüm çəkmiş elim-obamdır. Qalx ayağa, Allahqulu məlik, qalx!!!

A l l a h q u l u. (*Dik qalxır*) Xan, başına dolanı... Heydərqulu xan, mən pak, təmiz bir Allah bəndəsiyəm, xeyir verən adamam.

H e y d ə r q u l u x a n. Məlik Allahqulu, sən cildini tez-tez dəyişən iblissayağı bir ermənisən, xalqının layiqli övladısan.

P ə n a h x a n. Eşitdinmi, Allahqulu? Məqam gəlib yetişib, Sərəxs düzündə zülüm çəkmiş insanların, qardaşım Fəzləlinin hayfının alınma saati çatdı. Sətsiz-hesabsız xəyanətlərin haqq-hesabını verməlisən. Səzdə kəlməyi-şəhadət yoxdu, dua elə, sən məqamda bəlkə Allahın keçdi günahlarından, tövbə qapıları həmişə açıqdır.

A l l a h q u l u. (*Qorxur*) Pənah xan, sən bunu eləməzsən. Mən xəmsə məliklərinin ağsaqqalı Allahqulu sultanam. Sən məni cəllad əlinə verməzsən.

P ə n a h x a n. Niyə vermərəm? Sən qardaşım Fəzləlidən artıqsan?

A l l a h q u l u. Qoy qəzəb-intiqam hissi beynini dumanlandırməsən, xan. Hər tərəfdən hədələrin, təhlükə və

təhdidlərin əhatəsində olduğun halda, erməni mülklərini də özünə düşmən eləmə. Bu, Qarabağ xanlığının məhvinə səbəb olar.

P ə n a h x a n. *(Soyuq)* Qərarım qətidir.

A l l a h q u l u. Molla Dəlili, sən onu başa sal, çəkindir bu əməldən.

V ə z i r. Buyruq xanıdır.

A l l a h q u l u. Heydərqulu xan, məni xilas elə... Mən xeyir verən adamam.

H e y d ə r q u l u x a n. Keçmiş ola, Allahqulu bəy, su qabı suda sınar, özgələrinin əli ilə ilan tutduğun yetər, xainlik və xəyanət cəzasız qalmır.

P ə n a h x a n. Fərraş!

A l l a h q u l u. Pənah xan, başına dolanım, mən bura silahsız, adamsız gəlmişəm.

P ə n a h x a n. *(Qətiyyətlə)* Fərraş!

F ə r r a ş. *(Gəlir)* Xan sağ olsun!

P ə n a h x a n. Apar bunu, cəllad! Qara Zala təhvil ver!

A l l a h q u l u. *(Pənah xanın ayaqlarına yığılır)* Pənah xan, çevir məni oğlanlarının başına, əsirlikdə olan İbrahim ağanın xatirinə, bu yaşımda məni qara Zalın əlinə vermə.

P ə n a h x a n. Başını Çiləbördə göndərin, qoy o birilərə də dərs olsun! Qansınlar ki, gəmidə oturub gəmiçi ilə davalaşanın axırı fəna olur!

A l l a h q u l u. (*Ağlayır*) Pənah xan, mən erməni deyiləm, əslim ərsax albandır, dinimi biinsaf ermənilər dəyişib uşaqılıqda...

P ə n a h x a n. Mən səni dininə, millətinə görə cəzalandırmıram, cinayətlərinə görə edam etdirirəm, böyük Allah özü şahiddir ki, mən çox səbr elədim, o bizim hər əməlimizi görür. Aparın!

A l l a h q u l u. Sən peşman olacaqsan, sən...

Fərraş Allahqulunu qamarlayıb aparır.

V ə z i r. Şükür Xudaya, düşmənin böyüyünü ləğv elədik.

P ə n a h x a n. Qoy qardaşım Fəzləlinin, Sərəxs səhrasında vaxtsiz dünyasını dəyişmiş qarabağlıların ruhu dincəlsin.

H e y d ə r q u l u x a n. Yeri behişt olsun Fəzləli bəyin. Eşitdiyimə görə, yaxşı səsi varıymış.

V ə z i r. Allah ondan heç nəyi əsirgəməmişdi, xan, səsi də ilahidəndi.

P ə n a h x a n. «Qarabağ şikəstəsi»ni nətəər oxuyardı, Molla, xatirindəmi?

V ə z i r. Əlbətki xatirimdədi, xan, bülbül lal olardı Fəzləli bəy oxuyanda, güllər pardaxlanardı. İndi də səsi qulağımdadı heyy...

Bu söhbət üstündə fon kimi «Qarabağ şikəstəsi» getdikcə güclənir.

Hamı təsirlənir. Pənah xan göz yaşlarını silir. Musiqi bitir.

P ə n a h x a n. Hayıfki Nadir şahı yamanlamağa dilim gəlmir. Bizə nə qədər haqsız cəza verib, zülm eləyib, amma yamanlaya bilmirəm onu.

V ə z i r. Böyük şəxsiyyətlərin səhvi də böyük olur, xan sağ olsun!

H e y d ə r q u l u x a n. Qəddarlıq cəzasız qalmır. Özgə adamlar xaincəsinə qətlə yetirdilər onu.

P ə n a h x a n. Öz əcəli ilə ömrü başa vuran hökmdar göstərin mənə.

V ə z i r. Çətin tapşırıqdır, xan sağ olsun.!

P ə n a h x a n. *(Birdən yerindən durur)* Yox, vəzir, bizim keçmişini düşünməyə vaxtımız-vədəmiz yoxdur, bu günü, sabahı düşünməliyik. Mən oğlum İbrahim ağanı xain düşmənin əlindən almalıyam. Onu düşündükcə, ürəyim parçalanır, amma mən təkbaşına Urmiyaya girə bilmərəm, bu, Qarabağ xanlığının süqutu olar.

H e y d ə r q u l u x a n. Pənah xan, niyə tək? Naxçıvan xanlığı, elə Şəki xanı qoca Çələbi, Gəncə xanı? Deyirsən qoşulmazlar bizə? Çələbi ömrü boyu Qarabağa diş qıcasa da, mərd adamdır.

P ə n a h x a n. Buna mənə bilmərrə şübhəm yoxdu, Hacı Çələbi həqiqətən çox mərd kişidir. Bizə çox dəyib dolaşsa da, ətimizi yeyib sümüyümüzü atmaz. İrakliyə tutduğu divan yaddan çıxarmı? Qoy Vəzir Dəlili danışsın.

V ə z i r. Heydərqulu xan bilməmiş olmaz, bu cümlə-cahandı, məşhur əhvalatdı.

H e y d ə r q u l u x a n. Əlbətki xəbərdaram, onda kişi əsl Vətən oğlu, müdrik, mərd ağsaqqal kimi hərəkət elədi.

P ə n a h x a n. İndi də yadıma düşəndə, məni xəcalət təri basır.

V ə z i r. İndi görün də, bir neçə müsəlman xanı gedir gürcü çarı İraklinin yanına ki, bəs kömək elə, bu Şəki xanı Hacı Çələbinin burnunu ovaq. Gözünə döndüyüm İrakli bir neçə müsəlman xanının öz ayaqları ilə hüzuruna gəldiyini görüb həvəsə düşür ki, ay dadı-bidad, məqamdır, bunları girov götürüm. Əmr verir xanları tərki silah elətdirir, əl-ayaqlarını sarıtdırır. Bu vaxt nökərlərdən fərasətlisi aradan çıxır, atı çapıb hara getsə yaxşıdır? Birbaşa Hacı Çələbi xanın yanına ki, bəs qoca babam hal-qəziyyə belə. İrakli xanları tutub damlayıb. Hacı Çələbi təəccüblənir ki, bu necə ola bilər, İrakli belə ürəkli çıxdı ki, beş-altı xanı birdən əsir alsın? Xülasə, Heydərqulu xan, qoca xan başbilənlərini yığır məsləhətə. Onda da qoca Kürün sağ sahilində imiş qoşunuyla, elə bizim xanlığa təzə təpki eləmək istəyirmiş. Deyib ağalar, nə məsləhət görürsünüz görün, amma biz Kürü keçməliyik, yəni ki mütləq qardaşlarımızı xilas etməliyik.

P ə n a h x a n. Yenə də xəcalət təri basdı məni. Biz bu kişiyyə zərbə vurmaq üçün İrakliylə məsləhətləşir, kömək istəyirik, bu, əvəzində bizi əsirlikdən xilas eləyir. Necədir, Heydərqulu xan?

H e y d ə r q u l u x a n. Onun bütün işləri eldən dışarıdır. O Kürü keçməliyə sözünü zərb-məsəl kimi ağızdan-ağıza gəzir, Pənah xan.

P ə n a h x a n. Heydərqulu xan, o vaxtdan Hacı Çələbi ilə görüşdən, göz-gözə, üz-üzə gəlməkdən qaçıram. Allah qoca xana elədiyimiz üzüdünlüklüyə görə bizi bağışlamayacaq.

V ə z i r. Xan sağ olsun, əgər Allah hər günaha görə bəndələrini cəzalandırırsa, yer üzündə adam qalmazdı.

F ə r r a ş. *(Gəlir)* Xan sağ olsun, Kərim xan Zənddən namə var.

P ə n a h x a n. Kimdən? Vəzir, eşidirsən? Kərim xan Zənd bizi yada salıb.

H e y d ə r q u l u x a n. Bəlkə qulağına səs dəyib? Fətəli xan Əfşar kimi bunun da könlünə Qarabağ düşüb, Panahabadda yaylamaq istəyir?

V ə z i r. Kərim xan Zənd Fətəli xanla qanlı-bıçaqdı. İraqı, farsı zəbt eləyə-eləyə üzübəri gəlir, dişinə qan dəyib, iştahı artıb, amma inanmıram o bizimlə düşmənçilik eləsin indiki məqamda.

P ə n a h x a n. Molla Dəlili, fal açmayaq, sən naməni oxu, görək nə deyir?

V ə z i r. *(Naməni oxuyur)* «Şan-şövkətli Qarabağ xanı Pənah xan Cavanşir! Fətəli xan bizimlə nəinki düşmən, bəlkə qanlıdır. Oğlunu məkr və kələklə yanına aparıb girov saxladı. İndi əlindən gələn dostluğu və yoldaşlığı müqayisə etmə. Birləşib intiqam alsaq, oğlunu azad etsək, sən sevindiyin kimi, biz də arzumıza çatmış olacağıq. Çünki Fətəli xan Əfşar qardaşım İskəndərin qatilidir.»

Molla Dəlili susur. Xeyli çəkən pauza.

P ə n a h x a n. Ağalar, bir az əvvəl istixarə namazı qılmışdım ki, Xudavəndi-aləm mənə işarə eləsin, yol göstərsin. Kərim xan Zəndin bu naməsi Allahın mənə açdığı qapıdır. Bu möcüzədir, ağalar.

H e y d ə r q u l u x a n. Həm də çıxış yoludur, xan. Gözəl fürsətdir, Fətəli xanın axırı yetib.

P ə n a h x a n. Vəzir, niyə susursan? Niyə danışmırsan?

V ə z i r. Xan sağ olsun, qəfil qərar qəbul eləməyə tələsməyək. Kərim xan Zənd olduqca hiyləgər, kinli və fəndgir hökmüdüdü. Qarnının altını fələk də bilməz. Düşünək, götür-qoy eləyək. Cavab verməyə tələsməyək.

H e y d ə r q u l u x a n. Pənah xan, mən mürəxxəs olum, bir qədər yorğunluğum var. Bir-iki qəza namazım da yığılıb.

P ə n a h x a n. Xoş gəldin, Heydərqulu xan, axşam naharında görüşərik, yaxşı qonaqlarımız olacaq sənəin şərəfinə.

H e y d ə r q u l u x a n. Allah razı olsun, xan! (*Gedir*)

P ə n a h x a n. Çox fikirləşməyə vaxt yoxdur, Molla Dəlili, bu məqamdır, onu əldən buraxmaq nadanlıq olardı. Düzdü, içimdə narahatlığım da var, axı bu Fətəli xan Əfşar Nadir kimi qohumdu cavanşirlərə, digər tərəfdən oğlumu hiylə yolu ilə əsir alıb, o, cəzasını almalıdır.

V ə z i r. Başa düşürəm, Pənah xan, fikirləşək, tələsməyək.

P ə n a h x a n. (*Əsəbi*) Nə fikirləşirsən, fikirləş, Vəzir Molla Dəlili, amma ki Hacı Çələbi xan demişkən, biz Kürü keçməliyik. Mütləq keçməliyik!

V ə z i r. Pənah xan, Kərim xan Zəndlə ittifaqa girməyinə görə heç kəs səni qınamayacaq. Söz yoxdur ki, Fətəli xan sənə Kərim xana nisbətdə iki köynək yaxındı, qohumdu, amma heç kəsə gizli deyil ki, Allah qohumları adama yaxşı halda dərd-sər, pis halda isə düşmənçilik üçün verir. İbrahim ağanın gözü yoldadı. Onun əsirliyi xan həzrətlərinə həm təhqir, həm də üstümüzə qəh-qəh çəkib gülməkdi.

P ə n a h x a n. Sən mənim düşündüklərimi, amma dilimə gətirmək istəmədiklərimi söylədin, Molla Dəlili. Kərim xan Zəndə cavab yaz, Lütvəli bəyi də çağırtdır, gəlsin. Yeddi min süvari ilə yola çıxmalıyıq. Xainin burnu ovulmalı, ağzı isti yerə dirənməlidir.

İşıq sönür.

Səhnə qaranlıqdır. Döyüş səsləri eşidilir. Projektorların işığı qaranlığı çalın-çarpaz kəsir. Kərim xan Zənd və Pənah xan Cavanşir döyüş libasında səhnənin önündə üz-üzə gəlirlər.

K ə r i m x a n. Pənah xan Cavanşir, biz qalib gəldik, ağlatdıq Fətəli xan Əfşarın göyçək anasını. Sən oğlun İbrahim ağanı azad etdin, mən də qardaşım İskəndərin qisasını aldım.

P ə n a h x a n. Şövkəti-şanın göylərə ucalsın, Kərim xan Zənd, sən deyilmişən varsan, böyük sərkərdəsən!

Hər ikisi qucaqlaşırlar.

K ə r i m x a n. Əlbət ki, biz on igidə bərabər Pənah xansız, naxçıvanlı Heydərqulu xansız, irəvanlı Hüseynəli bəysiz bu müşkülü asan eləyə bilməzdik. Düşmən də olsa, Fətəli xan igid adamdı, döyüşkəndi. Amma Pənah xan, çöhrəndə sevincə bahəm bir kədər də görürəm. Bu pəjmürdəlik nədəndir, xan?

P ə n a h x a n. Səbəb az deyil, Kərim xan. Niyə bizim igidliyimiz, tökdüyümüz qanlar xırda əməllərə, intiqam almaq kimi insan zəifliyinə qulluq eləsin?

K ə r i m x a n. İnan ki, Pənah xan, mən heyrətdəyəm. Yaxından tanıdıqca, təzə keyfiyyətlər görürəm səndə. Doğru sözdür, biz gücümüzü özümüzə, dini, dili, nəsli bir olan insanların iddiasını dəf etməyə yönəldirik. *(İki silahlı Fətəli xanı gətiriblər)* Ah, bu da bütün qeylü-qalların səbəbkarı, nahaq tökülən qanların baskarı igid Fətəli xan Əfşar. Necəsən, xan? Osmanlılar demiş, iyimisən?

F ə t ə l i x a n. *(İstehza ilə gülümsəyir)* Ləşkəri qırılmış, əsir düşmüş, şəhəri payı-mal olmuş sərkərdənin halı necə olar, Kərim xan? Bizim hər birimiz udduğumuz qədər də uduzmuşuq, məğlub hökmüdarın nələr çəkdiyi üçümüzə də məlumdur.

K ə r i m x a n. Eşitdin, Pənah xan? Bu hazır cavablıq tərifləyicidir. Əhsən! *(Sərbazlara)* Xanı sərbəst buraxın! *(Sərbazlar gedir)* Qaldıq üçümüz, bir-birinə borclu olan üç xan, üç hökmüdar. Əslində üçümüz də bir kökdənlik, amma əfşarlarla cavanşirlər daha yaxındılar.

F ə t ə l i x a n. Pənah xan, yanında günahkaram, oğlun İbrahim ağa sağ-salamatdı. Həqiqətən o mənim qonağımdı. Bir il bundan əqdəm Ağa körpüsündə verdiyim söz də qüvvəsində qalır, qızımı İbrahim ağaya verirəm. Bəlkə o vədi yada salmaq yersizdi, amma mən sözümü dedim, necə deyərlər, söz mənən, əməl sənən.

P ə n a h x a n. Fətəli xan, sən verdiyin sözə vaxtında əməl etsəydin, indi məğlub tərəf kimi bizim qarşımızda dayanmazdın, amma buna baxmayaraq, qızını gec də olsa, gəlinim kimi qəbul edirəm. İndiki halını da görüb, mənə elədiyin naxələfliyi unuduram.

F ə t ə l i x a n. İzn ver səni qucaqlayım, xan. *(Pənah xanı hərərətlə qucaqlayır)* Allah şeytana lənət eləsin!

P ə n a h x a n. Uzağa getməyə, xan, şeytani qıraqda yox, öz içimizdə axtaraq. O çox vaxt ürəyimizdə, gözümüzdə pərvəriş tapır, bizi nəfsimizə əsir edir.

K ə r i m x a n. *(Gülür)* Hı-hı-hı... Kənardan baxan çaşar, elə bilər ki, bu iki dostun vida görüşüdü.

F ə t ə l i x a n. Dil çaşar, düzünü deyər, Kərim xan, doğrudan da mənim sözlərim vida sözlərinə, vəsiyyəyə bənzədi.

K ə r i m x a n. Fətəli xan Əfşar, mən səni qardaşım İskəndərin əvəzinə qəbul eləyirəm. Yox, qucaqlamıram səni, Pənah xandan fərqli olaraq mən kinliyəm, bağışlamaq da şəkərim deyil. Mənim və İskəndərin anası Bəyim xanım hər gün, hər gecə qulağıma intiqam, qisas, qana-qan deyir. Əgər mən onun istəyinə əməl eləməli olsam, gərək bu xəncəri dərhal saplayaydım sol kürəyivin ortasından, İskəndərin yarasının yerindən, amma mən bunu etməyəcəm, mənə bu qələbə də bəs eləyər.

P ə n a h x a n. Allah səndən razı olsun, xan, bu alicənablıqdı.

K ə r i m x a n. Fətəli xan dinmir, bəlkə o, sözlərimin səmimiyyətinə inanmır? Şübhəsi var?

F ə t ə l i x a n. Söz sizindir, ağalar. Mən əzilmiş, məğlub edilmiş tərəfəm, gücüm kimi, səsım də düşüb.

K ə r i m x a n. (*Qəhqəhə ilə gülür*) Ha-ha-ha... Məğlub, qalib... Ha-ha-ha... Fətəli xan Əfşar, bu bir ilin içində mən üç dəfə məğlub, iki dəfə qalib olmuşam, elə sən də, Pənah xan da. İndi sən məğlub, Pənah xanla Kərim xan Zənd qalibdirsə, bu, indiki anın hökmüdür. Elə bilirsən İbrahim ağanı girov saxladığına görə inciyib səndən Pənah xan? Əsla yox, axı o özü də bu üsuldan istifadə eləyir. Neçə erməni məliyinin oğul-uşağı girovdur, vaxtilə özü də Nadir şahın əsiri olub, yaxşı ki, qaçıb canını qurtara bilib.

P ə n a h x a n. Kərim xan, çox vaxt şərait bizə ağalıq eləyir.

K ə r i m x a n. (*Gülür*) Yaxşı, xanlar, bu döyüşümüz də bitdi, deyirəm, sabah elə burda Fətəli xanın sarayında bir məclis quraq,

həm uzun çəkən bu döyüşün bitməsi münasibətilə, həm də bəzi fərmanları elan edək, tələsməliyik, hər saatın öz hökmü var. Sabah daha rahat şəraitdə görüşərik. (*Gedir*)

Sükut çökür. Pənah xanla Fətəli xan bir-birini süzürlər.

Fətəli xan günahkar, Pənah xan tənəli, təəssüflü kimi.

P ə n a h x a n. Biz niyə qalib və məğlub kimi görüşməliydik, Fətəli xan?

F ə t ə l i x a n. Mən bayaq son sözümlü dedim, Pənah xan. Ta əlavəm yoxdu. Ey, sərbazlar, gəlin aparın məni! (*Gedir*)

P ə n a h x a n. Niyə bu qələbə məni sevindirmir? Niyə sinəmdən ürək əvəzinə ağır bir daş asılıb? Vəzir! Molla Dəlili, hardasan?

İ b r a h i m a ğ a. (*Gəlir*) Ata! Xan ata! (*Qucaqlayır*)

P ə n a h x a n. Oğul! (*Onu özündən aralayır*) Bu sənsən? Maşallah, namxuda! (*Qucaqlayır*) Belimin dirəyi, xanımanımın yiyəsi, gözümün işığı...

İ b r a h i m. (*Aralanır*) Yorğunsan, ata, elə bil bir az da sınıxmısan, anam nətərdi, salamatdımı?

P ə n a h x a n. Şükür, şükürlər olsun, hər şey yaxşıdır. Hamı salamatdı, birazdan özün görəcəksən. İlahi, bu İbrahimxəlildi, atamdı mənim?.. (*Qucaqlaşırlar*)

V ə z i r. (*Gəlir, onları görüb gülümsəyir*) Şükür sənə, Xudaya, şükür pərvərdigara, vəliəhdimiz sağ-salamatdır. (*Atasından ayrılan İbrahimlə qucaqlaşır*) İbrahim ağa, gözümün işığı...

İ b r a h i m . Molla, mən gözlərimə inana bilmirəm, yəni mən sizi, əziz, doğma adamlarımı görürəm?

V ə z i r. İbrahim ağa, deyir işıq istəyirsənsə, gərəkdir gecədən qorxmayasan. Çünki hər gecədən sonra səhər açılır, belə olmasaydı, həyat olmazdı, aləmlər məhv olardı. Yaradanımızın hikməti, qüdrətidi bu. Deyirəm, xan sağ olsun, bir şükr namazı qılaq, qəlbimiz rahatlınsın, Allahımıza da xoş getsin.

Üçü də namaza dayanır.

İşiq sönmür.

Urmiya şəhəri. Fətəli xan Əfşarın böyük, zəngin, işıqlı ziyafət zalı. Başda Kərim xan Zənd, sağında Pənah xan, İbrahim ağa, Heydərqulu xan, Vəzir Molla Dəlili və digər xanlar, zəngin libaslı saray əhli əyləşib. Lütvəli bəy də buradadır. Fətəli xan Əfşar Kərim xan Zənddən bir qədər aşağıda əyləşib. Kərim xanın arxa tərəfində, ayaqüstə, əlində kağız-qələm tutmuş mirzə dayanıb. Bir neçə yerdə meyvə dolu qablar, qəlyanlar, şərbət bardaqları qoyulub.

K ə r i m x a n. Ağalar, biz birləşmiş qoşunlarımızla dostumuz, hətta qohumumuz Fətəli xan Əfşarı məğlub elədik, elə Fətəli xanın

bu məclisdə olması da bizim ona düşmən kimi baxmamağımızın sübutudu. Bax, elə bu qələbəyə görə biz kiçik bir ziyafət düzəlttik. Niyə kiçik, çünki böyük ziyafət mənim paytaxtım Şirazda olacaq, inşallah. Hamınız, hər biriniz də o ziyafətin yaraşığı olacaqsınız, inşallah. Ziyafətə başlamamış bəzi fərmanlar var ki, onları burda elan etməliyik.

R ü s t ə m b ə y. Həşəmətli Kərim xan, ağalar, mənim bir təklifim var. İran məmləkətinin çox böyük hissəsini birləşdirə bildiyinə görə, Kərim xan Zənd bu gündən İran şahı elan edilsin, bütün xanlıqlara, mahallara çaparlar göndərsin ki, bu xəbər tezliklə aləmə yayılsın!
(Yer-yerdən təqdir səsləri eşidilir)

K ə r i m x a n. *(Xoşhaldır)* Sakit olun, ağalar, sən də otur Rüstəm bəy. Birdəfəlik bilin və agah olun, mən İran xalqının şahı yox, vəkiliyəm. Mənə Kərim xan Zənd Vəkil desəniz, ziyadə məsud və xoşhal olaram. Keçək mətləbə. *(Katibə)* Yaz! Urmiya xanlığı Fətəli xan Əfşardan alınıb Rüstəm bəyə verilsin, bu gündən onu xan elan edirəm!

Fətəli xan acı-acı gülümsəyir.

R ü s t ə m b ə y. Allah ömrünü uzun, şan-şöhrətini uca eləsin, xan həzrətləri!

K ə r i m x a n. Mənim dostum Pənah xanın oğlu İbrahim ağaya da xan rütbəsi verir və onu Qarabağa hökmdar təyin edirəm!

Məclis əhli təəccüblə baxışirlar. Pənah xan tutulur, amma sakitdir. İbrahim xan çaşqınlıqla gah atasına, gah da Kərim xana baxır.

İ b r a h i m a ğ a. Xan sağ olsun, atam Pənah xan dura-dura mən nə tövür Qarabağ hakimi ola bilərəm?

K ə r i m x a n. Ağalar, burda mat qalmalı bir şey yoxdur, hiylə, siyasət də yersizdi. Pənah xan və bu məclisdə məşğul olan digər xanlar mənim əziz qonaqlarımdı, biz burdan Şiraza səfər edəcəyik, inşallah! Məgər Pənah xan bu tədbirdən rəncidədi?

P ə n a h x a n. Məsləhət sənindir, Kərim xan. Biz qonağıq, qonaq da ki, ev sahibinin quludu.

K ə r i m x a n. *(Gülür)* Ha-ha-ha... Pənah xan, Xudavəndi-ələm kişiyyə ya igidlik verir, ya da müdriklik, səndə hər ikisi var. Xanlıqlarımızın taleyindən nigaran qalmayın, ağalar, hamısına əncam çəkəcəyik, siz hamınız keyfiniz istəyən qədər Şirazda mənim əziz qonağım olacaqsınız. *(Əlini-əlinə vurur)* Deyirəm, keçək məclisimizin dadlı-ləzzətli hissəsinə. Fətəli xanın gözəllikdə tayı-bərabəri olmayan kənziləri var. Baxaq onların rəqsinə, feyziyab olaq.

Rəqqasələr gəlir, musiqi həzin, getdikcə coşğun rəqsə çevrilir. Hamı rəqs edən gözəllərə baxır. Fətəli xan qalxıb səhnənin önünə gəlir, acı təbəssümlə məclisdəkiləri gəndən süzür. Kərim xan Zənd

də yerindən qalxır və Fətəli xana yaxınlaşır. Heç kəs onlara fikir vermir, əslində onları görmürlər.

K ə r i m x a n. Fətəli xan, sənin istehzal, bir az da qəmgin təbəssümün mənə gün işığı kimi aydındır.

F ə t ə l i x a n. Kərim xan, sən nə qədər fəhmli, fəndgir və hiyləgər olsan da, inanmıram dediyinə.

K ə r i m x a n. Mənim əsirim olduğuna görə dediyin təhqiramiz sözlərdən incimirəm, amma istəməzdim məni bu qədər xudbin, qələbədən havalanmış biləsən.

F ə t ə l i x a n. Mənim təbəssümümün mənasını bilmək üçün gərək mənim vəziyyətimə düçar olasan, xan.

K ə r i m x a n. Bir az xırdalasan, yaxşı olmazmı?

F ə t ə l i x a n. Kərim xan, hər şeyini itirib öz sarayında hamıdan artıq görünən, lüzumsuz bir varlığa çevrilən, hər an ölümünü gözləyən adam anlaya bilər o acı təbəssümün mənasını.

K ə r i m x a n. Deməli, sən öldürüləcəyinə bu qədər əminsən?

F ə t ə l i x a n. Sən nə qədər nəciblik nümayiş elətdirib qohum-dost desən də, biz bir-birimizə düşmənlik, qan düşməni!

K ə r i m x a n. Doğru deyirsən, Fətəli xan, çox doğru deyirsən. Mən istəyirdim Şiraza gedəndə qardaşım İskəndəri qətlə yetirdiyin yerdə öz əlimlə qılıncımı soxum kürəyinə, amma kin-küdurətim sonsuzdur, sənin ləyaqətli davranışın məni təbdən çıxarır, bitdi hövsələm, ta gözləyə bilmərəm. *(Qışqırır)* Cəllad!

Rəqqasələr yerə sərilirlər. Musiqi kəsilir. Məclis əhli donur.

K ə r i m x a n. (Daha bərk qışqırır) Cəllad!

F ə t ə l i x a n. (Sakitdir) Kərim xan Zənd, sən heç vaxt Nadir şah Əfşarın yerini tuta bilməyəcəksən. Ona görə də özünü şah elan etməyə cəsarətin çatmır, vəkil deyirsən adına, özünü də, xalqı da aldadırsan. Hiyləgər tülkü aldadada-aldada çox şeyə nail ola bilər, amma aslan qüdrətinə çata bilməz. Çünki aslanlıq kişilikdir, ilahidən gələn kişilik.

K ə r i m x a n. (İsterikada hayqırır) Cəllad!! (Cəllad gəlir) Vurun Fətəli xan Əfşarın boynunu! Dərhal, gözləmədən! Ayırın onun gözəl başını pəhləvan bədənindən!

Cəllad Fətəli xanı aparır.

K ə r i m x a n. Cinayət cəzasız qala bilməz. Dincəlsin İskəndərin narahat ruhu, mən onun qanını yerdə qoya bilməzdim, ağalar. (Əl-ələ vurur) Məclis qızıdır, ağalar, baxın Fətəli xanın gözəlliyinə, onun incə zövqü vardı, baxın, siz də feyziyab olun...

Musiqi səslənir, rəqqasələr qalxır və rəqsə davam edirlər. Amma məclisdəki pərtlik sovuşmayıb. Pənah xan qalxır və ləng addımlarla

məclisi tərk edir. Məclis səhnəsi qaralır, səhnənin önü işıqlanır. Bir tərəfdən Pənah xan, digər tərəfdən İbrahim ağa gəlir.

İ b r a h i m a ğ a. Xan ata, bu nə olan vəqəədir, bu nə siyasətdi? Sənin Şirazda nə işin var? Məgər bizim öz xanlığımız, evimiz-eşiyimiz yoxdu?

P ə n a h x a n. Danışma, oğlum, bizim xanlıqlar var, onun xanı da özgəsi deyil, sənsən. Onsuz da sən mənim vəliəhdimsən.

İ b r a h i m a ğ a. Axı bu nə deməkdi, xan atam, nə deməkdi? Axı biz məğlub deyilik, qalibik.

P ə n a h x a n. Biz özümüzü yox, Qarabağ xanlığının taleyini düşünməliyik, oğlum. Qarabağ xanlığını mən zülümlər, ölüm-itimlər bahasına yaratdım ki, onu iddialarımıza qurban verək? Biz Kərim xan Zəndin əlinə bəhanə verə bilmərik. İndi onun qılıncının hər üzü kəsir. Biz onun hiyləgər, kinli qəzəbini Qarabağa yönəldə bilmərik, biz mərhum Fətəli xan üzərində çalınan qələbəyə şərik olsaq da, zəif düşdük bu davada, Kərim xan Zəndin tələsi öz işini gördü. Mənim yeddi minlik süvarimdən nə qalıbsa, götür yola çıx, günü sabah, ləngimədən.

İ b r a h i m a ğ a. Bəs sən, ata, sən nə vaxt qayıtmaq fikrindəsən?

P ə n a h x a n. Məndən nigaran qalma, tez qayıdacam, sülhlə, xoşaxoşluqla bizim görüləsi işlərimiz çoxdu, oğlum. *(Qucaqlayır)* İbrahim xan Cavanşir!

İ b r a h i m a ğ a. Sağ ol, xan ata, mən Qarabağ xanlığını səndən aldığım amanat kimi saxlayacam, Pənahabadı basılmaz qalaya çevirəcəm.

P ə n a h x a n. Çalış, camaat səni istəsin, etibar eləsin. Düşmənlərinə amansız, dostlarına vəfalı, məhəbbətli ol. Xidmət göstərəni mükafatsız, xəyanət edəni cəzasız buraxma. Erməni məliklərinin ipini əlində möhkəm saxla, nə çox uzağa buraxma, əməllərindən xəbərsiz olarsan, nə çox yaxında saxlama, qaparlar səni. Di ya Allah! (*Qucaqlaşırırlar*) Gəl gözlərindən öpüm, o yerlərə baxacaqlar.

İ b r a h i m a ğ a. Ata, sən ağladın?

P ə n a h x a n. Eyninə alma, qocalıqdandı. Di get, hazırlaş, anana salamımı yetir, denən halal eləsin, vaxt olub incitmişəm onu.

İ b r a h i m a ğ a. Bu nə halallaşmaqdı, ata, sən vəsiyyət eləyirsən?

P ə n a h x a n. Toxtaq ol, İbrahim xan, insan hər ayrılıqda halallaşmalıdı.

İbrahim ağa gedir. Pənah xan səhnənin önünə gəlir.

P ə n a h x a n. Getdi xan oğlum, bir də qismət olacaqmı görüşmək, bir də o yerlərə düşəcəkmə güzarım, qəlbimə munis diyarı görəcəyəmmi? Hər şey sənin əlindədi, pərvərdigara, buyruq səndədi. İndi isə yolum Şirazadı. (*İşıq azalır. Pənah xan dua edir*) İlahi, dinimi, namusumu, külli-Qarabağı, əməllərimi, övladlarımı,

millətimi sənə əmanət edirəm! Biz səfər üstdəyik, oğlum Vətənə, mən qürbətə gedirəm. Pərvərdigara, bu səfərimizdə biz səndən yaxşılıq, ibadət və razı qalacağın əməllər diləyirik. İlahi, sən səfərimizi asanlaşdır! Onun uzaqlığını yaxın elə, səfərdə dayağımız, qoruyucumuz sən özün ol, ilahiamin!.. *(Səsi getdikcə zəifləyir və fona çevrilir. Dua davam edir. Bu fon üzərində fonogramla mətn səslənir)*

M ə t n. Pənah xan Cavanşir Kərim xan Zəndlə Şiraza gedəsi oldu və iki aydan sonra qürbətdə vəfat etdi. Beş ildən sonra isə Kərim xan Zənd özü xəstəlikdən dünyasını dəyişdi. Vərəsələri və qohum-qardaşı onun var-dövləti və hakimiyyəti üstündə o qədər didişdilər ki, həşəmətli xanın meyidi ortalıqda qalıb şişdi, iyləndi. Daha sonra Kərim xan Zəndin sarayında on üç il göz dustağı olmuş Ağa Məhəmməd xan Qacar İran taxtına yiyə çıxıb başına tac qoydu, atası Astarabadlı Məhəmməd Həsən xan Qacarın başını kəsdirmiş Kərim xan Zəndin sümüklərini qəbirdən çıxartdırıb səltənət taxtının ayaqları altında basdırdı ki, hər taxta çıxıb düşəndə onun sümüklərini ayaqlasın. Bu, o Ağa Məhəmməd şah Qacar idi ki, Şuşa adı almış Pənahabada ikinci həmlədə işğalçı kimi daxil olmuş və ölümünü də burada tapmışdı. Nə acı ki, Pənahabad adıyla Pənah xan Cavanşirin tikdirdiyi, sonralar Şuşa adıyla məşhur olan şəhər bu gün Pənah xanın nəvələrinin deyil, erməni məliklərinin xain tör-töküntülərinin əlində əsirdir.

Mətn bitir. Pənah xanın səsi eşidilir.

P ə n a h x a n. Ya RƏBBİM, yalnız SƏNİN hökmünə tabe oldum, yalnız SƏNƏ iman gətirdim, SƏNƏ arxalandım, SƏNƏ üz tutdum, yalnız SƏNİN verdiyin cəsarətlə, güclə mübarizə apardım. Pərvərdigara, SƏNDƏN başqa tanrı yoxdur, ölməyəcək əbədi yaşar yalnız SƏNSƏN, biz bəndələrsə nə qədər ömür sürsək də, axırda öləriyik...

İşıq sönür

SON